

ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Філологічний факультет
Кафедра слов'янської філології та світової літератури

Бедзір Н.П., Демчик М.І.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З ІСТОРІЇ ДАВНЬОПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
для бакалаврів філології за спеціалізацією 035.033
«Слов'янські мови та літератури (переклад включно),
перша – польська»

Ужгород – 2023

Бедзір Н.П.
Історія давньопольської літератури
УДК 821.09'01(438)(076)
Б-38

У навчально-методичному посібнику, створеному проф. Н. Бедзір і старшим викладачем М. Демчик, подано лекційний курс та практичні завдання, які висвітлюють період давньопольської літератури у контексті Історії польської літератури та Історії світової літератури. До кожної теми додаються питання для самостійної роботи з метою перевірки засвоєння матеріалу. Посібник включає тлумачний словник провідних жанрів польського Середньовіччя. Навчальний посібник адресований студентам вищих навчальних закладів III, IV рівня акредитації, які навчаються за філологічними спеціальностями.

РЕЦЕНЗЕНТ: кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та світової літератури філологічного Лимонова Л.В.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною комісією філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».
Протокол № 5 від 24.05.2022 р.*

*Рекомендовано до друку Вченою радою філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».
Протокол № 9 від 28.06.2023 р.*

Зміст

Розділ 1. Вступ до Історії давньопольської літератури	4
1.1. Періодизація польського Середньовіччя	5
1.2. Історичний контекст. Поява та розвиток давньопольської літератури.....	6
1.3. Словник типових жанрів давньопольської літератури	8
Розділ 2. Із скарбниці давньопольської словесності. Початки писемності	12
2.1 Болеславова клятва. Juramentum Boleslai	12
2.2 Фольклорні християнські піснеспіви. Богородицька пісня. Piesn Bogarodzicy (або "Zdrowaś, Maryjo").....	12
2.3 Релігійна пісня «Богородице, діво». «Bogurodzica, dziewica».....	13
2.4 Авторські християнські піснеспіви. Гімн «Радій, мати Польщо». «Gaude Mater Polonia». «O ciesz się, Matko-Polsko»	15
2.5. Плач святохресний. Lament świętokrzyski	17
2.6. Пісні сандомирянина. Pieśni Sandomierzanina.....	19
2.7. Містерії. Tajemnicze działania.....	21
2.8. Епістолярний жанр. Листи.Epistolografia	21
Розділ 3. Перші літературні пам'ятки.....	22
3.1. Щорічники. Анналі. Roczniki.....	22
3.2. Хроніки. Хроніка Галла Аноніма «Хроніка слов'ян». Gall Anonim «Kronika Polska»	23
3.3. «Хроніка поляків» (Chronica Polonorum) Вінцентія Кадлубека. Історія написання	27
3.4. Історичні та художні особливості «Хроніки поляків». Вінцентія Кадлубека	27
Розділ 4. Формування польської гомілетики. Проповідництво	32
4.1. Флоріанський псалтир. Psalterz floriański	32
4.2. Свентокшизькі проповіді. Kazania świętokrzyskie	33
4.3. Проповіді Станіслава. Kazania Stanisława	36
Розділ 5. Життя	38
5.1. Житіє святого Войцеха. «Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita prior».....	38
5.2. Легенда святого Станіслава. Legenda s. Stanisłai	39
5.3. Житіє святого Станіслава. Vita maior.....	41
Розділ 6. Апокрифи.....	44
6.1. Роздуми про життя Святої Родини. «Rozmyślanie przemyskie...»	44
Розділ 7. Генеалогії.....	46
Джерельна база	47

РОЗДІЛ 1. ВСТУП ДО ІСТОРІЇ ДАВНЬОПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У посібнику висвітлено художні надбання давньопольської літератури, що типологічно вписується в контекст середньовічної культурної традиції. Послідовність викладу матеріалу базується на хронологічному принципі та відповідає науковій періодизації літературного процесу. Подібний ракурс осмислення літературних реалій дозволяє простежити процес становлення й руху, взаємозв'язку та взаємодії художньої системи середньовіччя у поєднанні історичних, культурних, релігійних, соціальних явищ.

Посібник укладено на основі діючої програми відповідного курсу для філологічних факультетів університетів України, де вивчається полоністика. Структуру обумовлено аксіологічною, літературознавчою та культурологічною змістовими лініями, що й формують літературну компетенцію студентів. Ціннісний аспект вивчення польської літератури передбачає опрацювання художнього твору в єдності його етичних та естетичних вимірів, формування світоглядних орієнтацій і розвиток творчих здібностей особистості. Наведений науковий матеріал сприяє успішному засвоєнню студентами основних теоретичних та історико-літературних знань, вчить аналізувати твори у контексті літературного процесу. Потрактування словесного мистецтва як складової частини духовної культури польського народу допомагає сформувати вміння бачити специфіку художнього твору в зіставленні з творами інших видів мистецтв.

Осягнення кращих зразків польського словесного мистецтва сприяє формуванню багатогранної особистості, яка має чітке уявлення про специфіку становлення й розвитку європейської культури; орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки; прагне збагачення інтелектуального потенціалу, духовності та культури. Знання польської літератури створює передумови до формування навичок перекладацької практики, культури міжетнічних і міжособистісних відносин.

Метою посібника є розкриття специфіки й унікальності середньовічної польської літератури як цілісного художнього явища та якісно нового етапу розвитку мистецької традиції. Посібник передбачає вирішення цілого ряду завдань, серед яких слід виокремити:

- ◆ формування уявлень про історико-культурний контекст та закономірності розвитку літературного процесу;
- ◆ виокремлення закономірностей, які визначали еволюцію художнього світосприйняття середньовічної Польщі;
- ◆ осмислення природи взаємодії античної, народної язичницької та християнської традицій;
- ◆ виявлення особливостей творчих парадигм окремих авторів та ступеню їх інтеграції в загальний культурологічний контекст, у національну та світову традиції;
- ◆ підвищення інтересу студентів до читання, розширення їхнього читацького досвіду.

У цьому методичному посібнику ми пропонуємо вам лекції і завдання для вивчення давньопольської літератури. Посібник допоможе розкрити унікальність та значення складного періоду польської літератури. Ми почнемо з основних понять та характеристик давньопольської літератури і пройдемо шлях від її походження до аналізу найвідоміших творів.

Давньопольська література є надзвичайно цікавою та важливою галуззю літературознавства. Вона свідчить про багатий культурний спадок та історію Польщі, впливала і впливає на формування суспільства та мови країни. Пропонований навчальний посібник не претендує на повний виклад систематичного курсу «Історія польської літератури Середньовіччя», але може бути використаний студентами-філологами, викладачами, учителями-словесниками.

1.1. Періодизація польського Середньовіччя

Період європейського Середньовіччя починається 476 р. (дата пов'язана із занепадом Римської імперії, а саме – з падінням Ромула Августа, останнього правителя західної половини імперії) та завершується 1640 роком, який знаменує початок Англійської революції, що мала загальноєвропейське значення. Інша завершальна дата пов'язана з падінням Риму в 1527 р. Середньовіччя охоплює культурницькі періоди 1) початків писемності, перших літературних пам'яток, 2) Відродження. Середньовіччя в Європі тривало більше 10 століть, або 1100 років.

Час від зародження польської писемності (X ст.) до середини XVIII ст. прийнято називати періодом польського Середньовіччя, який включає три етапи:

перший етап – від кінця X – XI ст.. до XV ст – зародження та ранній період розвитку; час прийняття християнства та політичної централізації держави;

другий етап – від кінця XV ст.. до кінця XVI ст. – період польського Відродження;

третій етап – XVII ст. – середина XVIII ст.. Це період бароко у польській літературі. Він триває з 1620 по 1764 рік.

Польське Середньовіччя тривало 5 століть, або 500 років.

Питання для самоперевірки:

1. Які хронологічні рамки європейського Середньовіччя?
2. Який період охоплює польське Середньовіччя?
3. Що є визначальним на кожному етапі польського Середньовіччя?
4. Порівняйте хронологію європейського та польського Середньовіччя.

1.2. Історичний контекст. Поява та розвиток давньопольської літератури

Перші писемні пам'ятки давньопольської літератури відносяться до раннього Середньовіччя, а саме до X ст. Вони написані латинською мовою, адже давньопольська послугоувалась у цей період тільки латиною.

Перший період **давньопольської літератури** – від кінця X – XI ст. до XV ст. – час прийняття християнства та політичної централізації держави.

14 квітня 966 р. відбулось хрещення Мешка I, що знаменувало хрещення усіх поляків. Польща з'являється на карті Європи і вступає в коло західноєвропейської цивілізації. У X – XI ст. християнська віра зміцнює свої позиції духовно, культурно, економічно і політично, постають єпископства і монастирі – важливі культуротворчі осередки та засновники перших кафедральних шкіл. Християнізація польських земель тривала до XIII ст., але стародавні язичницькі вірування були подолані в XIV – XV ст., отже, настало масове прийняття християнства. Хрещення за католицьким обрядом формує латинську писемність польської мови. Польська література кілька століть буде послуговуватись латинською мовою.

Перший етап пов'язаний

- із синкретичним характером літератури;
- становленням давніх жанрів літератури;
- зміцненням інституту авторства;
- формуванням та збагаченням релігійної літератури та розмежуванням із світською;
- утвердженням трьох родів польської літератури – епосу, лірики, драми.

Імен письменників, чиї твори дійшли від першого періоду до нашого часу, небагато: це монах-бенедиктинець Вінцентій з Кельці, Галл Анонім, Вінцентій Кадлубек Марцин Поляк, Янко із Чарнкова. У Польщі, що прийняла християнство від Риму, духовенство, особливо вище, аж до XII століття складалося з людей іноземного походження, переважно німецького і чеського. І лише пізніше серед вищого духовенства поступово стали з'являтися і поляки. Однак і вони писали латинською мовою.

XI ст. ознаменоване бурхливим розвитком шкільництва та приватних бібліотек на польських землях. Зрозуміло, що в таких умовах існувала писемність, пов'язана із релігійними запитами та установами – церквами, монастирями. Римо-католицьке богослужіння здійснювалося тільки латиною.

Вперше польська мова невеликим вкрапленням була використана у Книзі Хенриковій – літописі цистерціанського монастиря у селі Хенрикові (Нижня Сілезія), літопис написано між 1269 та 1273 роками. Для упорядкування справ монастиря там велися ділові записи - Хенрикова книга, що стала однією з найцінніших пам'яток польського письменства. У ній знаходиться перший запис польською мовою: заохота чоловіка, щоб його дружина перепочила після праці: «day ut ia robrusa, a ti rozıwai».

У X ст.. (999 року) беатифіковано Адальберта Празького (у чехів), якого поляки називають святим Войцехом. Він стає патроном католицької церкви в

Польщі. У XIII ст. беатифікується святий Станіслав, другий патрон польської церкви. Його біографію вперше відтворює Вінцент із Кельці, якому також належить латиномовний гімн «Радій, мати Польщо».

XIII століття стало періодом полонізації католицької церкви, тоді ж, у XIII ст. в архітектурі почав домінувати **готичний стиль**. Готика (італ. gotico, від назви германського племені готів), готичний стиль — художній стиль середньовічної культури країн Західної Європи (між серединами XII і XVI століть). Особливе місце в мистецтві готики займав собор — вищий зразок синтезу архітектури, скульптури і живопису (вітражів). Незрівнянний з людиною простір собору, вертикалізм його веж і склепінь, підпорядкування скульптури динамічним архітектурним ритмам, багатобарвне сяйво вітражів робили сильний емоційний вплив на віруючих.

Це століття вчені називають століттям **Віта Ствоша**. Віт Ствош (пол. **Wit Stwosz**, нім. Veit Stoß – **Файт Штоцс**), народ. 1447 або 1448 р.— помер 1533 р.) — німецький і польський скульптор, художник. Один з найвидатніших митців пізньої готики, представник Північного Відродження. Народився близько 1448 року під містечком Горб-на-Некарі, що у Швабії. Рання творчість, вочевидь, складалась під впливом швабського художника і різьбяр Ніколауса Герхардта з Лейдена. Найкращі роки творчості провів у Кракові (до 1496 р.), згодом — в Нюрнберзі. До видатних робіт митця належать різьблений вівтар Маріацького костелу у Кракові (церква Успіння Пресвятої Діви Марії, 1477—1489), надгробок Казимира IV Ягеллончика у кафедральному соборі на Вавелі (близько 1492 року), надгробок єпископа Збігнева Олесницького в Гнезно (1495), вівтар кармелітського костелу в Нюрнберзі (тепер — у соборі Бамберга) (1523), надгробок кувявського єпископа Пьотра з Бніна Мошинського в базиліці міста Влоцлавек (замовник Філіппо Буонаккорсі, або Каллімах).

Вівтар Маріацького костелу є видатною роботою Ствоша: тут всі фігури вирізьблені з липи, анатомічно реалістичні, розміщення та кожен рух фігур передають почуття. Вражає динамічна і глибоко продумана композиція фігур у пентаптиху – панно із п'яти частин, що взагалі є дуже рідкісним явищем у оформленні вівтарів.

Віт Ствош талановито працював і з каменем: хрест і фігура Христа у костелі виконані з суцільного вапнякового блоку.

У XIV ст. продовжується піднесення освіти на всіх ступенях, поляки активно виїжджають на закордонне навчання. У 1364 р. розпочинає діяльність Краківська Академія (Краківський університет). Спочатку включає три факультети – юридичний, медичний, вільних наук. Але найбільш цінної освіти на той час – богословської – університет не мав. У 1400 р. при правлінні Ядвіги та Ягайла університет отримує нове дихання із новоствореним богословським факультетом. Розквітає культура знаті при дворі Ягеллонів. У XV ст. Краків стає культурною і політичною столицею Польщі.

У XIV ст. стається **перехід із латинської на польську мову** в літературі, а у XV ст. польська література вже рівномірно розвивається як польською, так і латиною. У XV ст. з'являються великі за обсягом твори релігійної поезії польською мовою. Приклад – «Олтар Ісуса, або п'ятнадцять роздумів про

страсті Господні» (1488), поезія написана **Ладиславом із Гельньова** (помер бл. 1505 р). Твір вирізняють елегійні настрої, наявність рими і майстерне віршування.

Найвідомішою тогочасною **польською середньовічною поемою** стала «Розмова майстра Полікарпа зі Смертю» («Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią», лат. De morte prologus, Dialogus inter Mortem et Magistrum Polikarpum) — середньовічний твір невідомого автора, написаний у формі моралістично-дидактичного діалогу. Найімовірнішою датою створення є XV століття (1463—1465). У бесіді вперше створено яскравий і складний образ смерті: вона виконує завдання, покладені на неї Богом, і нічим її не підкупити; має неймовірну владу, від якої страждають і сильні світу цього; знає про досягнення кожної людини на землі; вона є тільки виконавцем своєї роботи, оскільки рішення про смерть приймає Бог; єдиною особою, яка поборолася їй, був Христос; під час остаточного страшного суду буде проводити грішників до пекла, після чого зникне. Не дивлячись на тему, у творі є гумор: висміюються нечесні лікарі, підкуплені судді, непорядні священики і дяки, корчмарі.

Сценічним видовищем (розбиття тексту на діалог), пов'язаним з похоронними обрядами, був твір «Скарга вмираючого» – переклад чеської пісні «Про відділення душі від тіла» (написана після 1422 р.). Має моралістично-дидактичну ціль: приготування людини до смерті. Вмираючий згадує гріхи, піклується про душу, просить її понестись до раю. Текст близький до давньої вроцлавської поеми «Душа з тіла вилетіла».

Питання для самопідготовки:

1. Яким століття датовані перші писемні пам'ятки давньопольської літератури?
2. Коли відбулось хрещення Польщі?
3. Якою мовою пишуться ранні твори польської словесності?
4. Чим визначається перший етап давньопольської літератури?
5. Які письменники творили в цей період?
6. Де вперше віднайдена фраза польською мовою?
7. Дайте опис готичного стилю Віта Ствоша?
8. Коли польська література переходить на польське письмо?
9. Охарактеризуйте польську середньовічну поему.
10. З яких середньовічних жанрів починався польський театр?
11. Які сценічні дійства були в ранньому польському театрі?

1.3. Словник типових жанрів давньопольської літератури

Апócrиф – **apokryf**. Від грецьк. Apokryphos – прихований, потаємний, – юдейські або християнські тексти непевного, неканонічного походження, часто приписувались відомим релігійним постатям, тексти не належать до усталеного канону церкви, а старозавітні апокрифи – до канону юдейської синагоги. Мали

характер пророцтв, листів, біографій, дотичної інформації до життя Ісуса або Святої родини.

Апофтегмат – apoftegmat. Апофтегмати або апофегми (від грецьк. *απο*, від; *phtheggomai*, говорити, розповідати) – короткі й влучні вислови: анекдоти, афоризми, історії, повчання щодо духовного життя і етики, описи оздоровлень, чудес, котрі автори використовували як претекст, аби повчати слухачів. Приписувались першим християнським відлюдникам та монахам. Наприклад, апофтегмат Отців Пустелі: «Втікай від людей, так спасеться душа твоя».

Генеалогія – genealogia. Від дав.-гр. *γενεαλογία* — «родовід» — родознавство, допоміжна історична дисципліна, що вивчає походження та родинні зв'язки осіб, родовід якоїсь людини, історію родів і сімей. Для вивчення родоvodu використовують усні перекази, історичні записи, генеалогічний аналіз та інші джерела. Історія літератури використовує матеріали генеалогії під час відтворення біографії письменника. Пов'язана з такими суміжними науками, як геральдика, дипломатика, краєзнавство, літературознавство, евгеніка, історія та інші.

Життя – żywoty świętych, hagiografia. Жанр християнської літератури, біографія святого. Збірник таких біографій — життя святих. Предмет вивчення **агіографії**. Традиційною була така композиція життя: розповідь про дитинство святого, ревно віруючого; розповідь про його життя з подвигами благочестя і чудесами; розповідь про кончину і про посмертні чудеса.

Легенда – legenda. Жанр фольклору і літератури, прозова малосюжетна оповідь міфологічного, апокрифічного чи історико-героїчного змісту з обов'язковою спрямованістю на вірогідність зображуваних подій.

Листи – listy. Лист – текст, що звернений до деякої фізичної або юридичної особи (осіб). Існують приватні (закриті) та відкриті листи — письмові звернення до певної громади, багатьох осіб. Лист є культурним надбанням, передумовою якого було подолання неписьменності, й який має за основу розвиток писемної мови. Його використання як засобу спілкування, вимагає вміння писати і читати, знати епістолярний стиль, риторику тощо. За мотивом написання листи поділяються на: лист-відповідь, лист-вітання, лист-вибачення, лист-нагадування, лист-співчуття, лист-подяка, рекомендаційний лист.

Містерія – misterium, tajemnicze dzialania. Західноєвропейська середньовічна релігійна драма, що виникла на основі літургійного дійства. В основу містерії різдвяної та великодньої покладено біблійні сюжети.

Паренетична література – parenetyczna literatura. Паренетична література (parenesis – інструкція) – твори, які формують і пропагують моделі поведінки, пов'язані з виконанням конкретних соціальних ролей. Однією з характерних рис паренетики є її нормативність, яка породила конкретні моделі виховання у поведінки, приклади ідеальних особистостей, певну ієрархію цінностей.

Пісня – pieśń. Пісня, співанка — словесно-музичний твір, призначений для співу. Жанр лірики зі строфічною будовою, повторюваністю віршів строфи, розмежуванням заспіву та приспіву (рефрену), виразною ритмізацією,

музичністю звучання, синтаксичним паралелізмом, простою синтаксичною будовою. Передає найтонші переживання.

Плач – **tren, lament, oplakiwanie, pieśń żalobna, żale**. Трен — це літературний жанр, який походить ще з античності. Свої початки бере з давньогрецької погребальної поезії. Твір виражав скорботу та печаль через смерть близької людини. Цей жанр піддавався впливам та змінам і був спорідненим з *epicedium* — жалобною піснею, яку співали над ложем померлого. У трена, як і у *epicedium*, була чітко окреслена будова: прославляння чеснот померлого; співчуття; скорбота і смуток після смерті; розрада; повчання.

Поема – **poemat**. Ліричний, епічний, ліро-епічний твір, переважно віршований, у якому зображені значні події і яскраві характери персонажів.

Послання – **list**. Різновид епістоли, віршований та публіцистичний твір, написаний у формі листа або звернення до конкретного адресата чи широкого загалу. Найдавнішими є біблійні апостольські послання (соборні послання І. Богослова, апостола Павла, апостола Петра та ін.). У європейській поезії вперше з'являється у Горація (напр., «Послання до Пізонів» «Наука поезії»). Формальні ознаки послання: наявність звернення до конкретного адресата, прохання, побажання, умовляння тощо. Зміст послання – переважно морально-філософський і дидактичний, проте може мати розповідний, панегіричний, сатиричний, любовний і под. зміст.

Проповіді – **kazania, homilia**. У вузькому значенні – християнська церковна настанова, завданням якої є розповісти і розтлумачити слухачам вчення Ісуса Христа; в українському православ'ї — Слово. У широкому значенні – розповсюдження Доброї новини (Євангелія) та вчення Ісуса Христа. Для того, щоб задовольнити смаки аудиторії, проповідникам доводилося вводити у свої промови незвичайні і цікаві факти і відомості, приклади та оповідання з використанням порівнянь, метафор і алегорій. Гомілетика – наука про церковне красномовство, проповідництво.

Псалом – **psalm**. Через староцерк.-слов. ψαλμъ від грец. ψαλμός, псалμός. Означає спів при акомпанементі струнного інструмента з назвою «псалтерій». Псалмі – це пісні релігійного змісту, ліричні молитовні твори, що були написані на честь свят, обрядів поклоніння або на відзначення трагічних подій. 150 псалмів (у православ'ї – 151) складають Псалтир, 19-у книгу Старого Завіту. Приблизно половина псалмів приписується цареві Давиду.

Рибалти – **rybalci**. У давньопольській літературі співаки із косяулу або мандрівні учні, бакалаври і актори, які займались постановкою та створенням драматичних творів, пісень, злободенних віршів. У XVI ст. розвивається рибалтовська література (*literatura rybałtowska*), міщансько-плебейська, часто сатирична, прикладом є комедія «Старий мандрівний рибалт».

Роздум – **rozmyślanie**. Жанр ліричної поезії або прози, в якому автор розмірковує над проблемами онтологічного, екзистенціального характеру, здебільшого схиляючись до філософських узагальнень. Різновиди жанру роздуму – медитація, дума, думка.

Розмова – rozprawa. Діалогічний жанр розмови, бесіди двох чи більше осіб з метою отримання певної інформації, вирішення важливих проблем. Складність бесіди полягає в тому, що в ній наявний експромт, жива, невідготовлена мова, наводяться приклади з життєвого досвіду героя, є великий запас теоретичних і практичних знань, письменник повинен володіти мовним стилем персонажу для створення характеру.

Середньовічний лицарський епос – średniowieczny epos rycerski. Оповідний жанр європейської середньовічної літератури, переважно віршований. **Лицарський епос** базується на міфології, тяжіє до документальності, національно-історичної тематики. **Лицарський роман** в цілому знаменує початок усвідомленої художньої вигадки та індивідуальної творчості. Він становить вершину середньовічної оповідної літератури, вдається до атмосфери казковості і прямого використання казкових мотивів та фантастики. Він байдужий до національного минулого. З другої третини XII століття, у міру того як складалася форма роману, романна дію все частіше позначається спеціальним словом: «авантюра», пригода (фр. aventure). Авантюра — випробування, що займає своє місце серед інших випробувань. Авантюра розвивається в часі (історія), в просторі (подорож) і в свідомості.

Християнські піснеспіви – chrześcijańskie hymny. Найбільш поширені жанри християнської духовної музики, запозичені з музики церковної; це хорал, псалом, гімн (в тому числі Te Deum, Ave Maria), меса (в тому числі заупокійна — реквієм), секвенція і страсті (пасіони).

Хроніки – kroniki. Від грець. chronikós — зв'язаний із часом. Різновид історичної літератури, зібрання записів з викладом найважливіших подій того чи іншого періоду в хронологічному порядку. В східнослов'янській Русі хроніки називали літописами. Поряд з анналами та літописами — один з популярних історичних жанрів у Середньовіччі, що як правило вівся ченцями латиною. В наш час хроніки є важливими письмовими джерелами для істориків та філологів.

Щорічники (аннали) – roczniki. Від лат. annales від annus — «рік». Найдавніша форма історіографічних творів: записи за роками найважливіших подій у Стародавньому Римі, а також у деяких країнах Західної Європи за середніх віків. На Русі їхніми відповідниками були літописи. У Європі аннали були поширені до XIII—XIV століть. Велися вони переважно в монастирях. Авторів анналів традиційно називали анналістами. Аннали стали основою для появи пізніших хронік.

РОЗДІЛ 2. ІЗ СКАРБНИЦІ ДАВНЬОПОЛЬСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ. ПОЧАТКИ ПИСЕМНОСТІ

2.1. Болеславова клятва. «*Juramentum Boleslai*»

Однією з найвідоміших слов'янських пам'яток є "Болеславова клятва" (лат. "*Juramentum Boleslai*"), датована 1000 роком. Цей текст містить заклинання та присяги, які давав польський правитель Болеслав Хоробрий, або які приносились йому. Укладення «Клятви Болеслава» пов'язано з легендами про князя Болеслава I Хороброго (відомого також як Болеслав I Чеський або Болеслав I Милостивий), який був князем Чехії в IX столітті.

За легендою, Болеслав після перемоги над ворогами, зокрема над племенем Лютичів, запровадив певну форму клятви або обряду, що символізував його зобов'язання перед богами або вищою силою. На жаль, не існує конкретного історичного тексту Болеславової клятви, сам текст її не зберігся в історичних джерелах. Сьогодні клятва Болеслава є легендарним або міфічним елементом художніх творів, фільмів про минуле слов'ян.

Питання для самопідготовки:

1. Чи можемо ознайомитись із текстом Болеславової клятви в наші дні?
2. Який зміст мала Болеславова клятва?
3. Якою мовою промовлялась Болеславова клятва?
4. Яке культурне значення для поляків має Болеславова клятва?

2.2. Фольклорні християнські піснеспіви. Богородицька пісня (лат. "*Piesn Bogarodzicy*», або "*Zdrowaś, Maryjo*")

Основою розвитку давньопольської літератури стали церковні тексти. Монастирі та церкви відіграли важливу роль у збереженні та розповсюдженні літературних творів. Одним із найвідоміших творів середньовічної давньопольської літератури є "Богородицька пісня" (лат. "*Piesn Bogarodzicy*», відома польською як "*Zdrowaś, Maryjo*"),

"Богородицька пісня" (*Piesn Bogarodzicy*) має величезне значення в польській культурі і літературі. Цей твір є найстарішим пам'ятником писемної давньопольської літератури, який виник у XI столітті. Він свідчить про релігійну та культурну спадщину Польщі та її зв'язок з християнством.

"Богородицька пісня" відображає глибоку віру та шану до Богородиці, яка в історії Польщі відіграла важливу роль як образ примирення та надії. Цей твір має велике значення для розвитку польської мови, оскільки він демонструє появу ранньої польської писемності та поетичної традиції.

"Piesn Bogarodzicy" виконувалась поляками у церквах та монастирях під час релігійних обрядів та святкових подій. Також вона звучала під час паломництв та процесій, пов'язаних із вшануванням Богородиці.

Її виконували як в чоловічих, так і у жіночих хорах. Такі виступи відбувалися як у церквах, так і на народних святах, змаганнях та культурних заходах. Сьогодні "Piesn Bogarodzicy" продовжує виконуватись під час релігійних обрядів, на концертах. "Богородицька пісня" стала візитівкою польської духовності та культурного самовизначення, є символом глибокої християнської віри в Польщі.

Ось текст "Piesni Bogarodzicy" польською мовою:

Zdrowaś, Królowo, Matko miłosierdzia, Zdrowaś, Maryjo, łaski pełna,
Pan z Tobą, błogosławionaś Ty między niewiastami,
I błogosławiony owoc żywota Twojego, Jezus. Święta Maryjo, Matko Boża,
módl się za nami grzesznymi, Teraz i w godzinę śmierci naszej. Amen.

Witaj, Królowo, Matko miłosierdzia, życzliwie zwracamy się do Ciebie,
w Twoje łaski, pełne chwały imię wierzymy. Tyś była dla nas źródłem radości
i pociechy, Maryjo, bądź naszą pomocą w trudnych chwilach, o nas, grzesznych,
zawsze się troszcz. Zaopiekuj się nami w chwilach naszego odejścia. Amen.

Як бачимо, Діва Марія у пісні ще не названа Богородицею, ставлення віруючих до неї – це насамперед ставлення до Матері. Марія названа кілька разів Королевою, матір'ю милосердною, підкреслена її любов до людей. Головний зміст пісні – у виявленні пошани людей до Марії та прохання не полишити у скруті і розпачі у передсмертний час.

Питання для самоперевірки:

1. На основі яких текстів створювалась давньопольська література?
2. Який твір є найстарішим пам'ятником писемної давньопольської літератури?
3. У якому столітті він виник?
4. Який зміст вкладали поляки у образ Богородиці?
5. Якою мовою і де виконувалась і виконується "Piesn Bogarodzicy»?
6. Якими епітетами означена Богородиця у пісні-молитві?
7. Про що просить християнин Діву Марію?

2.3.Релігійна пісня «Богородице, діво». «Bogurodzica, dziewica»

Найдавніший збережений поетичний текст польською мовою - релігійна пісня "Bogurodzica, dziewica". Вона виникла на межі XIII і XIV ст. Перший запис походить з 1407 р. Тоді пісня була записана на звороті обгортки збірника латинських проповідей, скопійованих вікарієм з містечка Кцина на Палуках (біля Гнезна) Мацеєм з Грохова. Але пісня могла ще раніше поширюватися в усному побутуванні.

Спочатку пісня мала дві строфи. Перша зверталася до Богородиці, друга - до Ісуса Христа. Це дві строфи, що закінчуються хором «Kyrie Eleison» (грецьк.

Господи, помилуй), з нотами. Цей запис вважається найближчим до невідомого оригіналу:

Bogurodzica dziewica, Bogiem sławiena Maryja,
U twego syna Gospodzina Matko zwolena, Maryja!
Zyszczy nam, spuści nam.
Kyrie elison!

Twego dzieła Krzciciela, bożycze,
Usłysz głosy, napełń myśli człowiecze.
Słysz modlitwę, jaż nosimy,
A dać raczy, jegoż prosimy:
A na świecie zbożny pobyt,
Po żywocie rajski przebyt.
Kyrie elison!

В XIV-XVIII ст. пісня виконувала роль державного гімну Великого князівства Литовського. Перекази стверджують, що її співали воїни Польсько-Литовської держави перед Грюнвальдською битвою 1410 р.

На початку XV столітті двострофну «Bogurodzicę» почали поєднувати з іншими піснями, в результаті чого постав конгломерат із кількох віршів, неоднакових за змістом та версифікацією. У межах такої розширеної Bogurodzicy дослідники виділяють три частини: частину стародавню - власне «Bogurodzicę» (строфи 1-2), «великодня пісня» (строфи 3-6) та «пісня на страсті Христові» (строфи 7-15). Наприклад, 13 строфа:

Cierpienie
Ciebie dla, człowiecze, dał Bog przekłóć sobie
Ręce, nodze obie,
Kry święta szła z boka na zbawienie tobie.
Wierzyż w to, człowiecze, iż Jezu Kryst prawy
Cirpiał za nas rany ...

Мелодія пісні прийшла з Заходу. З початку XI ст. в середовищі монахів-бенедиктинців поширюється нотне письмо. Бенедиктинці з Сен-Галлен записали мелодію рицарської любовної пісні, пристосовавши її до церковних потреб. Звідти вона й потрапила в Польщу..

Аналіз мови, віршування та мелодії Bogurodzicy (архаїчної, двострофної частини) призводить до висновку, що вона був написана раніше, ніж Kazania świętokrzyskie, тобто до початку XIV століття. Про це свідчать архаїзми, що з'являються в тексті: dzieła (для) та bożycze (сину Божий), а також жанрові та віршовані зв'язки з латинською поезією XII-XIII ст. Виходячи з цих міркувань, Bogurodzica найчастіше датується XIII століттям, рідко – XII-м чи навіть XI-м, і лише як виняток – XIV-м. Припущення про появу Bogurodzicy в XII-XII столітті вказують на її споріднення з греко-візантійською гімнографією, або безпосередньо, або через зв'язок з кирило-мефодіївською традицією. Про це говорить грецький рефрен у завершенні кожної строфи: «Kyrie elison!»

Існує гіпотеза про те, що первісна версія пісні була написана кирилицею чи навіть староруською мовою, тому що в ній багато лексичних архаїзмів: Bogurodzica —церковнослов'янське запозичення. У сучасній польській використовуються звороти Matka Boża або Matka Boska; dzieła — сучасн. пол. dla; bożyc — сучасн. пол. syn Boga; Gospodzin — сучасн. пол. Pan.

На відміну від твору «Piesn Bogarodzicy», пісня «Bogurodzica, dziewica» наближена до синкретичного жанру, а саме поєднання повчання, гімну, великодньої пісні та плачу про страсті Христові. Складна композиція вказує на її більш пізні походження.

Питання для самоперевірки:

1. Коли виникла пісня «Bogurodzica, dziewica»?
2. Якою мовою промовлялись слова пісні?
3. Про що просять віруючі Богородицю у пісні?
4. Гімном якої держави слугувала пісня «Bogurodzica, dziewica»?
5. Хто створив мелодію до пісні «Bogurodzica, dziewica»?
6. З якої мови запозичена назва Матері Божої – Bogurodzica?
7. Яка релігійна слов'янська традиція прослідковується в пісні?

2.4.Авторські християнські піснеспіви. Гімн «Радій, мати Польщо». «Gaude Mater Polonia». «O ciesz się, Matko-Polsko»

Монах-бенедиктинець Вінцентій з Кельчі, автор двох версій «Життя святого Станіслава», визнається першим польським композитором. Йому належать слова і музика римованого вшанування «Historia gloriosissimi Stanislai» (Історія найславетнішого Станіслава), виконуваного на перенесення мощів святого. Вшанування було написане до канонізації св. Станіслава у 1253 р. До його складу входить славетний середньовічний гімн Польщі «Gaude Mater Polonia» («Радій, мати Польщо», на мелодію григоріянського хоралу «O salutaris Hostia»). Вперше міг бути виконаний на урочистостях з нагоди канонізації св. Станіслава 8 травня 1254 р.

Gaude Mater Polonia -

Latin

Gaude, mater Polonia,

prole fecunda nobili.

Summi Regis magnalia

laude frequenta vigili.

Cuius benigna gratia

Stanislai Pontificis

passionis insignia

signis fulgent mirificis.

O ciesz się, Matko-Polsko

Polish

O ciesz się, Matko-Polsko, w sławne

Potomstwo płodna! Króla królów

I najwyższego Pana wielkość

Uwielbiaj chwałę przynależną.

Albowiem z Jego łaskowości

Biskupa Stanisława męki

Niezmierne, jakie on wycierpiał,

Jaśniejają cudownymi znaki.

Hic certans pro iustitia,
Regis non-cedit furiae:
Stat pro plebis iniuria
Christi miles in acie.

Tyranni truculentiam,
Qui dum constanter arguit,
Martyrii victoriam
Membratim caesus meruit.

Novum pandit miraculum
Splendor in sancto ceritus,
Redintegrat corpusculum
Sparsum caelestis medicus.

Sic Stanislaus pontifex
Transit ad caeli curiam,
Ut apud Deum opifex
Nobis imploret veniam.

Amen

Potykał się za sprawiedliwość,
Przed gniewem króla nie ustąpił:
I staje żołnierz Chrystusowy
Za krzywdę ludu sam do walki.

Ponieważ stale wypominał
On okrucieństwo tyranowi,
Koronę zdobył męczennika,
Padł posiekany na kawałki.

Niebiosa nowy cud działy,
Bo mocą swą Niebieski Lekarz
Poćwiartowane jego ciało
Przedziwne znowu w jedno złączył.

Tak to Stanisław biskup przeszedł
W przybytki Króla niebieskiego,
Aby u Boga Stworzyciela
Nam wyjednać przebaczenie.

Amen

Найдавніший запис пісні зберігся в келецькому Антифонарії 1372 р. Пісню співали польські лицарі по здобутті перемоги. Перша строфа, в чотириголосному аранжуванні Теофіла Клоновського, зараз співається під час інавгурації навчального року, разом із піснею *Gaudeamus igitur*. Виконується найчастіше скорочено: перша й десята (*Ergo felix Cracovia ...*) строфи.

Твір має природний для богослужбового тексту панегіричний характер. Його герой - гідний син Матері-Польщі, яким вона може тішитись. Єпископ Станіслав характеризується як лицар справедливості, котрий не злякався королівського гніву й став на двобій із тираном, захищаючи люд від кривд. Його смерть зображується метафорично як коронування вінцем мученика. Головний зміст твору складає опис чудес, що сталися по смерті Станіслава і мотивують його канонізацію. Порубане на кавалки тіло дивним чином зрослося. Святий повертає до життя раптово померлих, дотик його персня (неодмінного атрибута католицького ієрарха) зціляє недужих, біля його гробу хворі виздоровлюють, глухим повертається слух, кульгаві починають ходити, німі – говорити. Наляканий, тікає від Станіслава сатана. А моці святого стали окрасою і благословенням Кракова.

Питання для самоперевірки:

1. Хто є автором гімну «Радій, мати Польщо» – «*Gaude Mater Polonia*»?
2. Коли написаний і виконаний гімн?

3. Кому присвячений гімн?
4. Як схарактеризований герой гімну?
5. Які чудеса стались по смерті героя?
6. Яке місто Польщі зберігає мощі героя?
7. У яких випадках гімн виконується учнями і студентами?
8. Чому мати-Польща повинна радіти і гордитись трагічно загиблим героєм?

2.5. Плач святохресний. Lament świętokrzyski

«Lamentem świętokrzyskim» – плач діви Марії біля хреста. Знайдений у бенедиктинському монастирі Святого Хреста (Św. Krzyża) на Лисій Горі, де він зберігався. Його записав у 1470-х рр. пріор цього монастиря Анджей зі Слупи. Це співи перед читанням Євангелія, можливо, написані до пасійної драми. Використовується популярний у середні віки жанр монологу страждальної Марії під хрестом. «Lament świętokrzyski» репрезентує релігійно-мистецький напрямок, що окреслився в європейській культурі пізнього Середньовіччя, - «долоризм». Його суть складала художня інтерпретація мотиву страстей Христових і Стражденної Матері Божої («Mater Dolorosa»).

«Lament świętokrzyski» складається з 38 нерівноскладових віршів, що передають ліричний монолог Божої Матері, звернений до розіп'ятого Сина. Богородиця перебуває у відчаї. Звідси вдавана хаотичність мови, яка посилює враження відчаю, болю та безсилля. Привертає увагу майстерне оперування автора контрастом між ніжними пестливими образами сина й жахливою картиною його страждань.

Posłuchajcie, bracia miła,
 Kęć wam skorzyć krwawą głowę;
 Usłyszycie moj zamętek,
 Jen mi się zstał w Wielki Piątek.

Pożałuj mię, stary, młody,
 Boć mi przyszły krwawe gody;
 Jednegociem Syna miała
 I tegociem ożała.

Zamęt ciężki dostał się mie, ubogiej żenie,
 Widzęć rozkrwawione me miłe narodzenie,
 Ciężka moja chwila, krwawa godzina,
 Widzęć niewiernego Żydowina,
 Iż on bije, męczy mego miłego Syna.
 Synku miły i wybrany,
 Rozdziel z matką swoją rany!
 A wszakom cię, Synku miły, w swem sercu nosiła,

A także tobie wiernie służyła,
Przemow k matce, bych się ucieszyła,
Bo już jidziesz ode mnie, moja nadzieja miła.

Synku, bych cię nisko miała,
Niecoć bych ci wspomagała;
Twoja głowka krzywo wisa, tęć bych ja podparła,
Krew po tobie płynie, tęć bych ja utarła,
Picia wołasz, piciać bych ci dała,
Ale nie lza dosiãc twego świętego ciała.

O anjele Gabryjele,
Gdzie jest ono twe wesele,
Cożes mi go obiecował tako barzo wiele,
A rzekęcy: Panno, pełna jeś miłości,
A ja pełna smutku i żałości,
Sprochniało we mnie ciało i moje wszytki kości.

Proścież Boga, wy miłe i żądne maciory,
By wam nad dziatkami nie były takie to pozory,
Jele ja nieboga ninie dziś zeźrzała
Nad swym, nad miłym Synem krasnym,
Iż on cirpi męki nie będąc w żadnej winie.

Nie mam ani będę mieć jinego,
Jedno ciebie, Synu, na krzyżu rozbitego.

Питання для самоперевірки:

1. Який релігійно-мистецький напрямок, що окреслився в європейській культурі пізнього Середньовіччя, репрезентує «Lament świętokrzyski»?
2. Якою є тема і пафос плачу?
3. Якими засобами мовлення передається емоційний стан Богородиці?
4. Який художній контраст використано в образній площині плачу?
5. Як називає слухачів Богородиця?
6. Що підкреслюється образом крові у плачі: «krwawą głowę», «krwawe gody», «rozkrwawione me miłe narodzenie», «Ciężka moja chwila, krwawa godzina», «Krew po tobie płynie»?
7. Як мати звертається до сина, чим хоче допомогти?
8. Про яку «висоту тіла», розіп'ятого на хресті, метафорично промовляє Мати? («Ale nie lza dosiãc twego świętego ciała»).

2.6. Пісні сандомирянина. Pieśni Sandomierzanina

Два польські пісенні тексти записані в XV ст. Вони були видані професором Варшавського університету Вацлавом-Олександром Мацейовським (Wacław Aleksander Maciejowski; 1792—1883) 1852 р. Пізніше видавці поділили їх на дві пісні.

Ймовірно, що це тексти XIII ст., адже розповідається про події 1260 року. Перша пісня – "Mękę Bożą spominajmy". Її назва походить від перших рядків: "Mękę Bożą spominajmy, / Słowa Jego Pamiętajmy". Вона складається з двох фрагментів. Перший містить 14 чотирирядкових строф, написаних восьмискладним віршем із парною римою. Це пасійна пісня на мотиви останніх слів Ісуса на хресті й заповіту, висловленого учням і послідовникам. Шість заповідей висловлює Ісус: просить людей не тримати зла, благає Отця, відкрити людям небо і рай, грішників закликає розкаятись, просить матір не горювати, а Іоанна дбати про неї, благає зупинити свої муки.

Mękę bożą spominajmy,
Słowa jego pamiętajmy,
Ktore na krzyżu jest mowił,
Nam je na przykład zostawił.

Nam naukę w tem słowie dał,
By się do Boga uciekał
Wszelki człowiek w potrzebach w swych,
Nie do czarownic przeklętych.

Кожен із заповітів автор витлумачує у духовному і побутовому значенні, як повчання для пастви.

Synom i dziewczkam przykład dał,
Gdy swej matki nie zapomniął,
By swą matkę, ośca czcili,
Zawždy jim dobrze czynili.

Наступні 7 строф розповідають про двох гравців у кості, що грають від імені Бога й диявола. Гравець-диявол від програшу і ярості оскверняє образ божий, і за це попадає в пекло, п'є там смолу. Мораль: бережіться, лихі люди, бо на вас чекає пекло:

Kostyrowie a łotrowie,
Zbojce, złodzieje, katowie,
Cić Krystusa z sukniej łupią,
Za swe grzechy piekło kupią.

Друга пісня – «Mamy wszyćsy k temu się dziś brać» – описує татарський напад на Сандомир 1259 р. Пісня складається з 20 п'ятирядкових строф, складених неправильним восьмирядковим віршем із хаотичним римуванням

(AAAAA чи AABBB). Пісня починається зі звернення до Христа, якого автор просить про допомогу:

Mamy wszyć<c>y k temu się dziś brać,
Bysmy mogli łaskę u Boga zyskać.
Raczy ją nam, miły Chryste, dać,
O twej miłości daj śpiewać,
Twego gniewu nie daj dalej poznać.

Słusznie, Chryste, na nas się gniewasz,
W gniewie twojem nas, grzesznych ludzi, nie znasz,
W pogańską nas rękę dawasz,
Dla grzechow naszych nic nie dbasz,
W stałej wierze nas doświaczasz.

Далі подаються роздуми про Божі карі, які справедливо спадають на грішних осіб і спільноти (єврейський народ, Трою, Рим).

Наводиться розлогий опис нападу татар на Сандомир, у якому використовуються записи з «Rocznika świętokrzyskiego drugiego». 1259 р. почалося друге монгольське вторгнення в Польщу, яким керував темник Бурундай. На початку грудня монгольська армія взяла в облогу місто Сандомир. Знесилені голодом і епідеміями поляки погодилися залишити місто. 2 лютого 1260 р. мешканці виходили з Сандомира, монголи напали на них і вирізали всіх жителів, а молодших погнали в ясир. Сандомир було розграбовано й спалено. Напад інтерпретується як приклад справедливого Божого гніву, але картина змальована страшна:

W Sędomirzu co się też stało
Przez Tatary płaczliwe działo:
Tak ludzi wiele pobili,
Wisłą trupy zastawili,
Dziatki z krwią po wodzie płynęły.

Polepszmy się już, krześcijani,
Podźmy z Krystem na ty to pogany,
Mękę bożą wspominając,
Jego świętych też wzywając,
Podda-ć je Jesus w naszą moc.

Наступні строфи містять заклик до боротьби з поганями, прохання до Бога про добре життя й добру смерть, звучить самопрезентація автора – священика, що пише на славу Богу й для здобуття собі вічного Царства.

Вирізняє пісні сандомирянина спроба детально описати напад монголів, емоційність, авторський драматичний пафос, повчальність, добре знання теології, поєднання високого та розмовного стилів польської мови, патріотичний заклик до поляків спільно боротись проти ворогів.

Питання для самоперевірки:

1. Хто є ймовірним автором пісні сандомирянина і коли вона могла бути створена?
2. Як автор витлумачує божі заповіді?
3. Які художні якості вирізняють Пісні сандомирянина?

2.7. Містерії. Tajemnicze dzialania

Містерії, тобто вистави на біблійські теми, показувались у церкві з нагоди великих релігійних свят (наприклад, Пасхальна гра XIII ст., Рздвяні містерії). Були визначним жанром релігійної культури пізнього Середньовіччя та періоду Контрреформації у Польщі. Присутні ставали не глядачами, а дійовими особами містерій, до них залучалась уся паства. Польський театр починається із літургійних та пасійних дійств – містерій. «Відвідини Гробу Господнього» («*Nawiedzenie Grobu*», лат. *Visitatio sepulchri*) — найдавніший збережений зразок літургійної драми в Польщі. Ймовірно, їх грали вже в середині XIII століття у Вавельському соборі, а трохи пізніше також у Плоцькій та Вроцлавській єпархіях. «Відвідини Гробу...» засновані переважно на Євангелії від св. Марка і включають кілька сцен, що показують події, згадувані в літургії воскресіння: подорож жінок з до Гробу Господнього, їхня розмова з ангелом, біг апостолів Петра та Івана та демонстрація порожніх саванів. Імовірно імпортований латинський текст драми виголошували (співали) «актори» — священники або учні церковних шкіл. Пасійна містерія пов'язана із страстями Господніми. У період Великого посту відбувається особливе богослужіння, яке увійшло в практику католицької та православної церков з XVI століття. Це - пасія (від лат. *Passio* - страждання, пристрасті), унікальний богослужбовий чин, під час здійснення якого згадуються хресні муки і страждання на Голгофі Христа Спасителя. У католицькій церкві пасія більш театралізована. У Польщі став відомим виданий у 1580–1582 роках польський текст Миколая з Вілковієцька (*Mikołaja z Wilkowiecka*) «*Historyia o chwalebnyim zmartwychwstaniu Pańskim*» («Оповідання про славне воскресіння Господне») для містеріальної пасії, в основу якого були покладені європейські зразки. Містерія активно ставилась аж до кінця XVIII ст.

2.8. Епістолярний жанр. Листи. Epistolografia

Створення листа у Середньовіччі вимагало знань, умінь, високої грамотності, тому написання листа майже не відрізнялось від літературного твору. Наочний приклад – лист княгині Матільди до князя Мешко II, написаний в 1030-х роках, у якому вона хвалить польського правителя за добродійність, освіченість, справедливість та благочестя.

РОЗДІЛ 3. ПЕРШІ ЛІТЕРАТУРНІ ПАМ'ЯТКИ

3.1. Щорічники. Анналі. Roczniki

Щорічники, аннали – (лат. *Annales* – від лат. *annus* – рік) – короткі і лаконічні записи найважливіших подій за роками у Стародавньому Римі, а також у країнах Західної Європи за Середніх віків. У Київській Русі їхніми відповідниками були літописи. Аннали є найдавнішою формою історіографічних творів. Були поширені у Європі до XIII – XIV ст. Часто ставали основою для написання хронік.

Із заснуванням монастирів у них починає здійснюватися запис найбільш помітних і важливих подій. Так упорядковуються щорічники (*roczniki*), аннали. Вони мали зазвичай вигляд лаконічних записок, інколи написаних на полях таблиць рухомих свят (наприклад, пасхальних таблиць). Поступово вони набували оповідної форми, стаючи схожими на хроніки.

Першим щорічником-літописом, створеним на польській території, був **Познанський щорічник**. Створювався за прикладом монастирських пасхальних таблиць із німецького м. Фульда. Охопив період з 965 по 990 рр. Записи продовжувались і пізніше. Був вивезений до Чехії, але влився у інші польські літописи.

Схожою є доля **другого щорічника – Щорічника Рихези**, створеного на основі пасхалій для дружини князя Мешка II Рихези і привезеного до Польщі у 1013 р. Знаменитий тим, що зберігся у оригіналі. Виписки з нього потрапили до відомого **Свентокжизського щорічника**, створеного близько 1120 р. Всього у польській історії збереглося близько 40 щорічників. Вони згодом почали перероблятися у хроніки.

Важливим і змістовним польським щорічником вважається **Щорічник Йордана (*Rocznik Jordana*, X ст.)**. Із Німеччини він потрапив у пер. пол. X ст. до Праги, там доповнювався місцевими подіями (зокрема, розповіддю про смерть святого В'ячеслава 929 р.), а близько 970 р. потрапив до Гнезна разом із першим польським єпископом Йорданом (помер близько 982/984).

Згодом щорічник продовжив перший гнезненський архієпископ Радим Гавдентій (*Radzim Gaudenty*). Саме тоді близько 1000 р. в ньому з'явилися записи про життя й мучеництво св. Войцеха. Цей рукопис загинув, а деякі записи з нього могли копіюватися в **Щорічник краківської капітули**. Зокрема, це могли бути записи про прибуття Дубравки до Мешка у 965 р.; про хрещення Мешка (966 р.); про народження Болеслава Великого (967 р.).

Щорічник краківської капітули зберігся. Він має пролог, слідом за ним ідуть витяги з Етимології Ісидора Севільського: поєднання світської та церковної історії, доповнені записами, що стосувалися Польщі, з 965 до 1266 рр. З 1266 до 1271 рр. записи провадилися систематично. Вчені історики та філологи припускають: щорічник було упорядковано у зв'язку з канонізацією святого Станіслава.

Отже, аннали стали важливим свідченням історичних, релігійних, політичних подій, явищем культурного і етнічного самоусвідомлення нації і державності, адже потреба в письмовій фіксації історичних подій виникає, як правило, в період становлення державності. Для Польщі вона пов'язана із прийняттям християнства. Саме в цей час усні фольклорні твори, які були створені у долітературний період, фіксуються письмово у анналах.

Питання для самоперевірки:

1. Який жанр називаємо щорічником у давньопольській літературі?
2. Де створюються щорічники?
3. Назвіть 5 найдавніших щорічників у давньопольській літературі та історіографії.

3.2. Хроніки. Хроніка Галла Аноніма «Хроніка слов'ян». Gall Anonim «Kronika Polska»

Хроніки (від грецьк. Χρόνος – час, *chronika*- літопис) – це жанр історичної літератури, який містить розповідь про історичні події в їх часовій послідовності. На відміну від художніх творів, хроніка зображує перебіг часу, а не переживання або конфлікти людей. Розповідь будується як зміна епізодів, картин дійсності. Хроніки не передбачають аналізу подій, але можуть містити підсумки або коментарі автора. Описувані події найчастіше стосуються держави, церковних і суспільних інституцій. Запис може здійснюватися за свіжими слідами подій або пізніше. Часто до хронік проникають елементи фольклору – оповідань, легенд, переказів, бувальщин, переважно етнографічного змісту.

Хроніки ширше зображують події, ніж щорічники (аннали), охоплюючи різні сторони життя: релігійного, культурного, політичного, військового, економічного, придворного, провладного, соціального, географічного, біографічного тощо.

Хроніка Галла Аноніма (пол. Gall Anonim, лат. Gallus Anonymus), також відома як "Геста полонорум" або "Хроніка слов'ян" (польск. Kronika Polska або Kronika Anonima tak zwanego Galla, лат. Chronica Polonorum або Gesta principum Polonorum). Це середньовічна латинська хроніка типу «діяння» (лат. Gesta). Хроніка Галла Аноніма є одним із найстаріших писемних джерел з історії Польщі. Хроніка була написана в XII столітті і охоплює період з IX-го до XII-го століття.

Автор невідомий; ім'я Галл з'являється вперше в Мартина Кромера в праці XVI ст. Серед численних гіпотез найпопулярнішою є та, що Галл був монахом-бенедиктинцем, походив із Провансу й опинився в угорському монастирі, звідки запрошений до Польщі. Інша версія: Гал Анонім був апостольським секретарем польського єпископа Адальберта. Швидше за все, хроніка писалася на замовлення княжого двору для прославлення Болеслава III Кривоустого (1102-1138).

Це єдине велике джерело з польської історії X - початку XII ст. Автор стверджує ідею про необхідність сильної централізованої влади й міцної держави. Його симпатії цілком на боці князів Болеслава I Хороброго і Болеслава III Кривоустого.

Династія П'ястів розглядається в Хроніці Галла Аноніма як споконвічні володарі Польщі, покликані утверджувати християнство і навертати на віру

язичників (прусів, помор'ян). Книга складається з віршованого епілогу, передмови і 31 розділу, об'єднаних у три книги (остання незавершена).

Перша книга охоплює події до народження князя Болеслава III Кривоустого. Особлива увага приділяється Болеславу Хороброму, але автор виявляє знайомство з життям святого Войцеха-Адальберта, з творами отців Церкви та навіть античних класиків. Відкривається книга листом до архієпископів польських міст – Гнезно, Плоцька, Вроцлава, Кракова, Познані.

При описі легендарної історії початку династії П'ястів Галл Анонім використовує насамперед усну традицію, наприклад, як у легенді про князя Попеля, П'яста і про уславленого Котишка:

був в місті Гнезно, що по-слов'янськи означає «гніздо», князь на ім'я Попель. Він мав двох синів і, за поганським звичаєм, готував до їх пострижин великий бенкет, на який запросив багатьох можновладців і друзів. Сталося так, що, за таємним рішенням Бога, туди прийшли два чужинці, яких не тільки не запросили на бенкет, але навіть грубо відігнали від входу в місто.

Вони побачили невігластво Попеля і його людей, спустилися в передмістя і завдяки щасливому випадку прийшли до будиночка орача – селянина на ім'я П'яст (його батька звали Котишко), котрий також влаштував пригощання на честь пострижин свого сина. Цей привітний бідняк та його дружина Ріпка гостинно запросили чужинців в свій будиночок, адже в інший час вони не могли би цього зробити внаслідок своєї надмірної бідності; П'яст хотів запросити кілька людей з-поміж друзів своїх, таких же бідняків, як і він сам, але не до обіду, а до більш скромного пригощання, і відгодував поросю, приберігаючи його спеціально для цього випадку. А чужинці, охоче прийнявши запрошення бідняка і увійшовши в гостинну хатину, сказали: «Нехай наш прихід буде вам на радість і ви отримаєте від нас великі статки, а в потомстві честь і славу».

Коли чужинці, за звичаєм трохи повагавшись, поговорили про те, про се і попросили чогось випити, гостинний орач відповів: «Є у мене барильце пива, яке перебродило і яке я приготував на честь пострижин мого єдиного сина, але яка користь від такої крихти? Якщо ваша ласка - пийте ...».

Автор звертається до читачів: «Я маю намір розповісти вам про диво, але хто може зрозуміти велич Бога? Або хто наважиться міркувати про благодіяння Бога, Який нерідко підносить злидарів у нашому тлінному житті і не відмовляється винагороджувати гостинність навіть язичників».

Отже, гості спокійно наказують господареві налити пива, добре знаючи, що воно під час пиття не буде спадати, а, навпаки, буде прибувати, і, як кажуть, пиво прибувало доти, доки не наповнився посуд, взятий в борг, а також і посуд князя, що бенкетує, який чужинці знайшли порожнім. Вони наказують також заколоти і згадане вище поросю, чийм м'ясом, як розповідають, були наповнені, на подив усіх, десять мисок, званих по-слов'янському sebrі. П'яст і Ріпка, бачачи диво, що сталося, збагнули велич знамення, що стосується сина, і вже хотіли запросити князя і його гостей, але не наважувалися, поки не запитали про це чужинців.

За порадою і зі схвалення своїх гостей, хлібороб П'яст запрошує господаря свого, князя, і всіх гостей його, і князь не відмовляється від запрошення

селянина. Ще не було настільки потужне князівство польське, і князь цієї країни не хизувався такою пихатою гордістю і, виступаючи, ще не був оточений такою численною клієнтелою. Коли за звичаєм почався бенкет і всього виявилось в достатку, ці чужинці здійснили обряд пострижин хлопчика і дали йому ім'я Земовіт, провіщаючи його майбутнє. Став Земовіт правити у тій землі і заснував династію П'ястів.

Друга книга починається з 1085 року і розповідає про юність Болеслава Кривоустого, про правління його батька, Владислава I Германа, та правління самого Болеслава. Владислав I Герман (1079–1102) був польським князем з династії П'ястів, отримав прізвисько "Герман" через свій шлюб з німецькою принцесою Євфрозинею фон Шварцбург.

Друга книга починається з 1085 року, складається із 50 розділів. У них розповідається про правління самого Болеслава Кривоустого і його батька, Владислава I Германа. Владислав I Герман (1079–1102) був польським князем з династії П'ястів, отримав прізвисько "Герман" через свій шлюб з німецькою принцесою Євфрозинею фон Шварцбург. Велика увага приділена боротьбі Болеслава з рідним братом Збігневом (1106-1107), причому автор відзначає, що Збігнева підтримували Русь і Угорщина, Болеслава - Священна Римська імперія і Чехія. і розповідає про юність Болеслава,

Останньою подією, описаною у другій книзі хроніки, є паломництво Болеслава Кривоустого в Секешфехервар (Угорське королівство) у 1112/1113 році. Жваво та детально змальований візит свідчить про те, що автор сам брав участь у ньому.

Третя книга охоплює події 1109-1113 років: боротьбу Болеслава III з Чехією і помор'янцями і протистояння імператорові Генріху V, який напав на Польщу в 1109 р. Хроніка закінчується повідомленням про взяття фортеці Накло у помор'ян.

"Повість минулих літ" (Kronika Polska) також розповідає легенди про походження слов'янських народів і розселення по світу.

Галка (або Галл), автор хроніки, пояснює, що слов'янські народи вважаються нащадками трьох братів: Леха, Чеха і Руса. Лех, згідно з міфологією, став предком полян, а Чех – предком чехів, з якими пов'язується походження слова "Чехія". Рус став предком русинів, росіян і білорусів. У "Повісті минулих літ" не вказується про точне походження Леха, Чеха і Руса, або про їхнього батька.

Також "Повість минулих літ" описує різні легенди та міфи, пов'язані з походженням слов'янських народів. Наприклад, розповідається про міфологічних персонажів, таких як Лешек, Мишко та інші, які відіграли важливу роль у формуванні культури та ідентичності слов'янських народів.

Легенда про Лешека. Згідно з цією легендою, Лешек був сином Червеня, який був могутнім волхвом. Він вирішив піти в далеку мандрівку і вийти за межі світу, де знайшов нову землю для себе та своїх нащадків. Ця легенда символізує заснування нового народу та його походження з віддалених земель.

Міф про Мишка. Цей міф пов'язаний з походженням чехів. За легендою, Мишко був сином князя Кліша, який заснував Чехію. Він заснував місто Прагу

та став першим князем Чехії. Ця легенда передає історію заснування чеської держави та походження її правителів.

Легенда про Пржемисла. Ця легенда пов'язана з походженням полян. Пржемисл був сином велетня Кия, який заснував Київ. Після батькової смерті Пржемисл став князем полян і заснував Краків. Ця легенда має важливе значення в утвердженні політичної та культурної спадщини полян.

"Повість минулих літ" є одним з найважливіших джерел літературних, культурних, етнографічних знань про Польщу та інші слов'янські народи. Якщо спочатку автор спирається на усну слов'янську традицію, то починаючи з часів Мешка I, Галл Анонім спирається вже на польські «рочники» — аннали XI ст.

Хроніка написана римованою прозою, інколи в розповідь включаються поетичні строфи. Це перш за все історія князів і королів. Дати в ній зовсім відсутні, тому історики з великою обережністю покладаються на Хроніку як джерело історіографії.

Вражає поетичність, образна ритмізована мова, тропи у стилістиці твору. Хроніка містить значну кількість легенд та міфів, які допомагають зрозуміти світогляд та вірування того часу. взаємодію між різними народами.

Оригінал хроніки не зберігся. Вона дійшла до нас у трьох рукописах, самий старий з яких стосується XIV ст. Хроніка Галла Аноніма зосереджена переважно на політичній історії, інші сторони суспільного життя зображені в ній побіжно. Але саме ці «побіжні» свідоцтва сьогодні читаються цікавіше за політичну боротьбу.

Питання для самоперевірки:

1. Який жанр літератури називаємо хронікою?
2. Чим хроніки відрізняються від щорічників (анналів)?
3. Коли і ким була створена Хроніка Галла Аноніма?
4. Якою мовою написана?
5. Якою політичною ідеєю пронизана Хроніка?
6. Династія Попелів чи П'ястів розглядається в Хроніці Галла Аноніма як споконвічні володарі Польщі?
7. Яку місію, на думку автора, повинні утверджувати очільники Польщі?
8. Яка структура Хроніки?
9. Хто проявляє доброту, благочестя, гостинність у легенді про князів Попеля, П'яста і про ушавленого Котишка?
10. Якими чудесами віддячують прибульці за гостинність?
11. Яку долю визначили чужинці для Земовіта?
12. Яка етнографічна легенда розповідає про Леха, Чеха і Руса?
13. Про які події йдеться у Легенді про Лешека?.
14. Що говорить в Легенді про Пржемисла?
15. Якою є мова Хроніки?

3.3. «Хроніка поляків» (Chronica Polonorum) Вінцентія Кадлубека. Історія написання

Вінцентій Кадлубек (Wincenty Kadłubek) (1155 або 1160 pp., -1223 p.) походив із середнього лицарства. Можливо, виховувався в монастирській школі цистерціян. Освіту магістра отримав в університетах Парижа й Болоньї.

Вінцентій Кадлубек був при князівському дворі Казимира Справедливого нотарем, а згодом – канцлером. Саме тоді він почав писати «Польську хроніку» (*Chronica Polonorum*) – найбільший твір його життя та польської літератури того часу. Після смерті Казимира Справедливого Кадлубек став препозитом (начальником) колегіальної церкви у м. Сандомир (1194). На смерть короля відгукнувся жалібним віршем-плачем ("Tren na śmierć Kazimierza Sprawiedliwego»), в якому ведеться діалог між Смутком, Веселістю та Свободою: «Tak więc pomieszał się żal z radością, a ona takim sposobem się skarży, iż żal ją porwał i do małżeństwa z sobą wlecze». Контрасти почуттів надають плачеві оригінальної стилістики.

1208 р. папа призначив його краківським єпископом. Закінчив свої дні Кадлубек у цистерціянському аббатстві в Єнджеюві. 1764 р. Кадлубек був визнаний блаженним (беатифікований).

3.4. Історичні та художні особливості «Хроніки поляків» Вінцентія Кадлубека

«Хроніка поляків» (*Chronica Polonorum*) писалася на замовлення Казимира II Справедливого (1138-1194). Охоплює події з найдавніших часів до 1202 р. Написана латиною. Кадлубек був у Польщі дуже популярним автором. Про це говорять 27 повних списків хроніки та 5 фрагментарних. В XV ст. вона активно вивчалася і тлумачилася в Краківському університеті, до часів Яна Длugoша була канонем історичних знань про Польщу. Перше друковане видання здійснене 1612 р., польський переклад опубліковано 1862 р.

Складається із Пролога і 4 книг. Розпочинає твір **Пролог**. В ньому міститься розповідь про трьох персонажів з дивними іменами: Kodrus (убогий і вбраний у лахміття), Alcybiades (незвичайної вроди), Diogenes (чистих звичаїв і швидкого розуму). Kodrus - убогий поет із 3 сатири Ювенала, символ жебрака в поезії вагантів. Alcybiades (450-401 p.n.e.) – вихованець Перикла, вродливий, винахідливий і порожній, Diogenes (413–323 p.n.e.) – філософ зі школи кініків в Афінах, учень Сократа. Оперуючи цими героями, автор пояснює причини написання твору, акцентуючи на морально-політичних аспектах національного буття.

Книга перша розповідає про походження польської нації у світлі етногенетичних легенд та оповідань. Він вводить форму діалогу двох осіб: Матея й Івана. Окрім циклу великопольських легенд, про які вже писав Галл, Вінцентій розмістив низку легенд про Малу Польщу.

Хронікер прагне знайти поляків поміж стародавніми народами, зводить їх у протистоянні з кельтами (Gallowie), а легендарного засновника Кракова Крака ототожнює з римським Гракхом – лідером демократів-популістів часів Римської республіки (II ст. до н.е.). Історію заснування польської держави він ототожнює з проголошенням законів для громадян. Використовується легенда

про дракона, який жив в ущелині між скелями й щотижня пожирав худобу, а як її не приносили, то з'їдав стільки ж людей. Польський Тракх направив проти дракона двох синів. Вони вдалися до хитроців: «замість худоби посадили в звичайному місці коров'ячу шкіру, наповнену запаленою сіркою. А оскільки він проковтнув її з великою жадібністю, то задихнувся від полум'я, яке спалахнуло всередині». На скелі, де жив дракон, заснували місто, назване на честь Тракха - Gracshovia. А дехто називав місто Краковом від каркання круків, які злетілися до тіла вбитої потвори. Заздрісний син Тракха вбив брата, і тому владу народ передав Тракховій доньці Ванді. «Від неї, мовляв, походить назва річки Вандал, бо саме вона була центром її королівства; отже, усіх, хто підлягав її владі, називали вандалами».

Лехіти, мешканці південної Польщі, зображуються переможцями Олександра Македонського, котрий нібито вдерся до їхньої країни й був подоланий завдяки військовим хитроцям.

Друга книга охоплює період від заснування держави до конфлікту між Болеславом Кривоустим та його братом Збігневом (близько 1110 р.). Вона побудована на фактичних джерелах. Але починається легендарною історією про убогу родину П'яста й Ріпиці, вивищену за те, що вони прийняли до себе двох мандрівників, відкинутих правителем Помпілієм, й поділилися останнім. За це мандрівники – божі посланці – нарекли сина П'ястів Siemowita майбутнім правителем поляків. Кадлубек пишномовно описує Земовіта, використовує порівняння, метафори, гіперболи:

«Він наче серед мертвого попелу не тільки розпалив іскру слави для поляків, але й безсмертне ім'я Польщі майже між знаки зодіаку ввів. Він не тільки повернув знов до себе ті племена, які раніше відпали через лінощі Помпілія, але він включив до своєї країни інші країни, не зайняті іншими. Для них він встановив десятників, п'ятдесятників, сотників та колегію трибунів, тисячників, воєвод, начальників міст, дружинників, урядовців та загалом усі органи влади».

Кадлубек високо оцінює перших П'ястів, особливо виділяючи Мешка, названого Сліпим, бо той нібито до 7 років був незрячим. Разом із одруженням із вірною християнкою Дубравкою Мешко здобуває для себе й свого народу щастя католицької віри:

«Він був першим і найдостойнішим з усіх царів. Через нього променисте світло нової зірки розлилося на нашу батьківщину. Через нього на дно нашої трясовини сплив струмінь такої великої благодати. Його дії не тільки на вигляд приємні, але гідні пошани через плідну таємницю, що міститься в них. Його сліпота, без сумніву, була нашою втратою, тому що нам бракувало справжнього світла».

Болеслав Хоробрий (992-1025), якого Кадлубек називає Bolesław Mieszko, характеризується передусім через шанобливе ставлення до Церкви. Він встановлює в Польщі дві митрополії, визначає в них межі дієцезій, запрошує святого Войцеха, переслідуваного чехами, й віддає йому шану. Болеслав утворює з 12 мужів вищу раду, суворо карає злочинців. Він запрошує імператора Оттона III (983-1002) і приймає від нього корону.

Він підкорив своїй владі гунів, тобто угорців, хорватів та мардів. Він навіть так приручив неуярмлених саксів, що в річці Салі вбив залізний стовп, ніби це був якийсь кордон світу, що позначає кінці своєї влади із заходу. З іншого боку, зі сходу, біля Золотих воріт Києва, він проклав другий кордон. Там, захопивши місто, він неодноразово вирубав мечем на Золотих воротах міста прикордонний знак. Там він зробив королем одного зі своїх родичів, коли сам король русинів був переможений не в битві, а лише через боягузтво.

Мешко II виглядає на його тлі блідо: «*Mesco secundus non tam secundo successit auspicio*». Натомість детально, з піднесенням розповідається про Казимира I Відновителя (1016-1058), порівнюваного з Гераклом і Болеслава II Щедрого або Сміливого (1042 -1081). Окремо розповідається про підтримку Болеславом Ізяслава Ярославича в боротьбі за київський престол: «знову ударом меча у київські ворота визначив прадідовські кордони. Придушивши там усі заколоти, він настановив короля, який був прихильником його влади». Захоплено описуються його війни з чехами, австрійцями, поморськими племенами. Постійно наводяться паралелі з подіями стародавньої історії, описаними в античній літературі.

Але тон міняється, коли хронікер згадує про несправедливо суворе поводження з власними підданцями, війну з власними вельможами. Єпископ Станіслав намагається захистити жертв королівського гніву, і за це гине: «Святого безбожник, милосердного злочинець, невинного єпископа найжорстокіший святотатець рубає, розсікає окремі члени на найдрібніші частинки, ніби мали бути покарані [навіть] часточки окремих членів». Кадлубек стверджує, що згодом Болеслав сам заподіяв собі смерть, що не знаходить підтвердження в інших джерелах.

Серед його наступників виділяється Болеслав Кривоустий (1085 — 1138). Він з 80 мужами стає до бою проти 3000 поморян, перемагає чеських напасників. Описується боротьба Болеслава з його зведеним братом Збігневом, який успадкував Мазовію і Велику Польщу. Симпатії хронікера цілком на боці Болеслава.

«Слава Болеслава стала настільки гучною скрізь, що геть усі його вороги були вражені його войовничістю, і різні [люди] називали його вихованцем Марса, сином тигра, суворим левом, драконом, який дихає вогнем, громовержцем чи надавали йому інші грізні імена».

Книга третя представляє долю країни під незалежним правлінням Болеслава Кривоустого та під час міжусобиць. Болеслав підкоряє Помор'я, допомагає захищатися мадярам, придушує поганські бунти. До свого меча він промовляє: «Вміє наш Журавель ще рясніші струмені крові з плечей, вкритих залізом, точити й пити». Описуючи жорстокість придушення опору й помсти ворогам, автор виправдовує Болеслава, хоча й закидає йому легковірність: «Тому Болеславу не бракувало ні обережності, ні хоробрості, якби він не так поспішно піддавався довірливості, котрій інколи дають доступ до розумних людей дві стулки воріт: невинність і впевненість у собі».

Детально переповідається драматична історія внутрішнього розбрату й воєн. Чвари між нащадками П'яста супроводжуються розбратом регіонів –

Великопольщі, Малопольщі, Мазовша, Сілезії. У польські справи втручається римський імператор.

Сюжетна розповідь щедро пересипається авторськими повчаннями, вкладеними в уста співрозмовників Матея й Івана. Напр. у зв'язку з повідомленням про те, як Казимир II Справедливий (1138 - 1194) виховувався при дворі Болеслава IV Кучерявого (1122 —1173), хроніст зауважує: «Жодного нерозумного підлітка не слід залишати наодинці з собою, бо чим для вогню є олива, тим для юнака свобода».

Книга четверта починається з вступу на престол Мешка III Старого (1126 /1227 — 1202). Хроніст характеризує його вельми високо: «Сусідні країни захоплювались ним, сприяла йому звідусюди прихильність правителів, навіть найвіддаленіших, зростала всіляка слава честі, усміхався йому весь чар долі. Йому ніколи не бракувало виконання побажань чи військових тріумфів». Перелічуються широкі родинні зв'язки Мешка з монаршими родинами. Тим не менше, «впевнений у своїх виняткових привілеях, на жаль, під впливом якоїсь безтурботної зарозумілості він потрапив у якийсь безоглядний занепад».

Ця частина має зовсім інший літературний характер. Автор вдається до алітерацій, вишиковує ряди слів, що починаються з однієї літери (*Astupebant. Affavebat. Assurgebat. Arridebat*), орнаментує текст.. Він драматизує розповідь, насичуючи її описами конфліктів, вставними оповіданнями, цитуванням прямої мови персонажів. Не забуває при цьому й повсякчас шукати моральні висновки з описуваних подій. До сюжетної оповіді долучаються притчі, альяції до стародавньої історії, алегоричні приклади: Вовки посварилися з Пастухами. Пастухи питають: «Чому ви нас переслідуйте?» Вовки відповіли: «Тому що ви уклали угоду з нашими ворогами. Тож, якщо ви хочете домовитися з нами про тривкий мир, повиганяйте наших ворогів, тобто собак», і тоді ми матимемо мир. Коли це Пастухи зробили, Вовкам взагалі стало легко полювати, несучи згубу отарі.

Хроніка завершується уславленням Казимира II Справедливого (1138 — 1194) як ідеального правителя. Краків здається йому без бою, радо розчиняючи свої брами. Казимирові вдається об'єднати Польщу, та ще й долучити до неї руські землі. Він кидається на ворога, як вихор, не зупиняючись через чисельну перевагу противників. Війна з прусами («Народ це дуже дикий, жорстокіший за всіх диких тварин, недоступний через розлогі пущі») трактується як акт побожності, спрямований проти ворогів християнства — «найганебніших ідолопоклонників».

Особисті чесноти монарха гармоніюють із його зовнішнім виглядом.

Помирає Казимир на вершині слави, радіючи з перемоги над прусами, на другий день після відзначення дня святого Флоріяна (4 травня).

Tren na śmierć Kazimierza Sprawiedliwego:

[...] A gdy zaszło tak wspaniałe słońce, ciemności okryły ziemię i ludzi ogarnęło zamroczenie, iż wszystkim całkowicie żal owładnął. Ci zaś, do których wieść o tak nagłym nieszczęściu nie mogła dojść tak szybko, mimo wszystko oddają się radości. Tak więc pomieszał się żal z radością, a ona takim sposobem się skarży, iż żal ją porwał i do małżeństwa z sobą wlecze» («І коли зайшло таке прекрасне

сонце, темрява вкрила землю, і людей огорнув морок, то всіми цілком оволодів жаль»). Мова 4-ї книги стає винятково поетичною: використовуються паралелізми, гіперболи, порівняння, метафори, ідеалізація правителя.

Час від часу в хроніці з'являються віршові вкраплення:

Garnek, który zderzy się z kamieniem,
Z pierwszym pęknie uderzeniem,
Głaz zwycięski się nie złęknie,
Garnek zada cios □ i pęknie.
Tak to wojować ze skałą
Skorupie się nie udało (пер. з лат.).

А після повідомлення про смерть Казимира Справедливого подається кілька сторінок віршового тексту, в яких ведуть діалог Жаль, Радість, Свобода, а автор підсумовує діалог невблаганністю долі людини.

В останніх частинах хроніки оповідається про змагання за владу наступників Казимира і про похід на Галицьку Русь.

Отже, праця Кадлубека поєднує поетичність, фольклорність та історизм. Хроніка Вінцентія Кадлубека стала одним із основних джерел для компілятивної «Великопольської хроніки», складеної в 30-х роках XIV ст. анонімним автором при дворі познаньського єпископа. Вона доводить переказ подій до 1273 року.

Коментарії до хроніки Кадлубека, написані професором Краківського університету Яном из Дабровки, були прочитані ним на лекціях 1436-1437 років, а згодом послужили основою для польських університетських учебников по истории

Питання для самоперевірки:

1. Ким був за походженням і освітою Вінцентій Кадлубек?
2. Якою є композиція Хроніки?
3. Як автор пояснює причини написання твору, на яких аспектах національного буття акцентує?
4. Як Кадлубек оцінює діяльність Земовіта?
5. Що автор ставить у заслугу королям Мешкові, Болеславу Хороброму, Болеславу Кривоустому?
6. Які афоризми використовує автор (про меч Болеслава), яку притчу наводить?
7. Які метафори і персоніфікації використовує автор, розповідаючи про смерть Казимира II Справедливого?

РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ГОМІЛЕТИКИ. ПРОПОВІДНИЦТВО

XIII ст. було часом полонізації єпископату Польщі. Починаючи з синоду у Вроцлаві 1248 р., регулярно повторюються ухвали, які приписують ксьондзам

виголошувати молитви польською мовою. Поширюється практика польських перекладів «Ojczyzna», «Wierzę», «Spowiedzi powszechnej».

4.1. Флоріанський псалтир. Psalterz floriański

Флоріанський псалтир — це середньовічний рукописний збірник псалмів, створений у XIII столітті у Свято-Флоріанському монастирі поблизу Кракова. Цей унікальний рукопис, також відомий як "Псалтир святого Флоріана", є одним із найважливіших пам'ятників польської культури та мистецтва. Псалтир отримав свою назву на честь святого Флоріана, який вважався покровителем пожежників і водночас був одним із святих, зображених на його обкладинці.

Псалтир є середньовічним рукописом, який містить переклад Псалмів Біблії польською мовою. Псалми використовуються для релігійних служб та особистої духовної практики. Текст Флоріанського псалтиря має велике значення для польської літературної традиції: він уперше привніс художню традицію Псалмів у польську культуру. Текст вражає багатством образів, символів, у ньому виразний мовний стиль, що робить його цікавим об'єктом вивчення як для літературознавців, так і для дослідників релігійної культури.

Псалтир має високоестетичне оздоблення: поєднує молитовні тексти із великими художніми мініатюрами-ілюстраціями, створеними відомими майстрами того періоду. Унікальні ілюстрації містить кожна сторінка Флоріанського псалтиря, вони розкривають візуальну красу та довершений художній стиль середньовіччя Польщі: включають геометричні орнаменти, рослинні мотиви, зображення святих та біблійні сцени.

Флоріанський псалтир зберігається в Бібліотеці Ягеллонського університету в Кракові. Збереження Флоріанського псалтиря є великим досягненням культурної спадщини Польщі, оскільки багато старовинних рукописів були втрачені чи знищені внаслідок воєн та культурних змін. Також є збереженим Пулавський псалтир,

Оскільки псалтир був улюбленим молитовником віруючих, то за його переклади та тлумачення польською бралось багато талановитих митців: М. Рей (у 1546 переклав прозою), Ян Кохановський (1579), Ф. Карпінський (1806), Л. Стафф (1937), Р. Брандштаєтер (1968), Ч. Мілош (1979).

Питання для самоперевірки:

1. Коли починають виголошувати молитви польською в костелах?
2. Які молитви перекладались першими на польську мову?
3. В чому унікальність Флоріанського псалтиря для польської культури?
4. Як оформлено псалтир?

4.2. Свентокшизькі проповіді. Kazania świętokrzyskie

Kazania świętokrzyskie – одна з найцінніших пам'яток польського середньовіччя. Це найбільш давній текст із тих, що збереглися донині із XIII – поч. XIV ст. До наших днів вони збереглися у вигляді 18 пергаментних

смуг, що походять із чотирьох сторінок більшого рукопису. Ці пергаментні смуги були використані палітурником для оновлення палітурок латинської книги XV ст. Пізніше книга була знайдена в бібліотеці бенедиктинського монастиря св. Хреста (Świętego Krzyża) на Лисій горі. Звідси і нинішня назва проповідей.

Після Листопадового повстання 1830-1831 рр. рукопис був вивезений до Петербурга. Там у 1890 році його знайшов Олександр Брюкнер, який також виявив згадані смуги із записом польських проповідей. Ці смуги зараз зберігаються у Національній бібліотеці у Варшаві (№ 8001).

Рукопис, ймовірно, був створений приблизно в середині XIV століття, але мовознавці стверджують, що це копія більш старого оригіналу початку XIV чи навіть кінця XIII століття, про що свідчать архаїзми, розвинена система скорочень, численні помилки та виправлення переписувача. Наприклад, однією латинською літерою «с» позначалися польські звуки, нині позначувані літерами *s*, *ś*, *sz*. Переписувач вдавався до давнього способу скорочення – абрєвіації: сполучення усічених форм слова. Напр. „*si bogo*” означає „*Syna Bożego*”.

Із шести проповідей одна збереглася в повному обсязі, а інші лише фрагментарно. Це проповіді на день св. Михайла (зберігся кінець проповіді), св. Катерини (збереглась уся), св. Миколая (зберігся початок), на різдвяний Святвечір (зберігся кінець), на Трьох царів (маємо початок і кінець) та на свято Богородиці Громничної (є початок). «*Kazania świętokrzyskie*» включають у себе усі тогочасні риторичні фігури, включно з ритмом, римою, паралелізмами різних типів, перерахуваннями та евфонією. Кожна з проповідей відрізняється композиційно: від простої композиції на день св. Михаїла – до складної (на день св. Катерини).

У творах чергуються дві мови: польська й латинська. Причиною використання двох мов у «*Kazaniach świętokrzyskich*» могли бути стилістичні міркування – автор ще не знав польських відповідників багатій латинській риторичній. Проповіді призначені для освіченого слухача, написані художньою прозою, ритмічною та римованою.

Проповідь на день пам'яті св. Михаїла

Від цієї проповіді збереглося закінчення. Проповідь виголошувалася на день пам'яті архистратига Михаїла, 29 вересня, коли разом із архангелом вшановуються й усі небесні безтілесні сили. Встановлений день у 493 році.

Архангел Михаїл визнається Церквою провідником ангельських сил, а його ім'я пов'язується з вірністю Богові. Під час бунту Люцифера й третини зваблених ним ангелів один рядовий ангел вигуком «*Mika'el*» - «хто як Бог» закликав ангельські воїнства до протистояння бунтівникам. У цей день вшановувалася опіка ангельських сил над людством.

Збережені фрагменти проповіді апелюють до різних мотивів ангельської опіки: «*na nauczenie naszego nieumienia*», «*na oświecenie naszego samnienia*», «*w towa>rzystwo wiecznego krolewania*». У тексті згадується про випадки вирішального втручання ангелів у земну історію, зафіксовані Біблією (історія про захист від асирійського війська юдейського царя Єзекії та його столиці

Єрусалиму, ангел знищив 185 тис. ворогів за одну ніч): «bo <anjeli święci da>ni są nam na otwadzenie naszego wstraszenia».

Проповідник апелює до книги Суддів і розповідає, як Господь хотів покарати народ Ізраїля, але змилювався, розчулений сльозами: «A gdaż, prawi, anjeł zmowił ta wszyt<ka słowa, z>apłakacha, prawi, wszem sircem i obietnicę Bogu wzdacha, <iżby... Bog> się nad nimi smiłowal».

Проповідь на день пам'яті великомучениці Катерини

Вона виголошувалася на день пам'яті святої Катерини Александрійської 25 листопада. Свята Катерина загинула під час переслідування християн близько 300 р., шанувалася як небесна покровителька науки, освіти, літературної майстерності. Вона була страчена зовсім юною, у 18 років, і зображувалася в житіях винятковою красунею.

Перша половина проповіді виголошувалася по-польськи, друга – латиною. Вихідною тезою для проповіді стали слова з «Пісні пісень» у версії Вульгати: «Surge, propera, amica mea, et veni» (в перекладі о. Івана Хоменка - «Устань, іди, моя люба!») (Пісня 2:13). У Проповідях подано такий переклад:

Wstań – prawi – pośpiej się, miluczka m<oja>, i pojdzi!

I zmowił Syn boży słowa wielmi znamienita,

jimiż każdą duszę zbożną pobudza,

poņęca

i powabia.

Pobudza, rzeka: Wstań!

<Poņę>ca, rzekę ta: Pośpiej się!

Powabia, rzeka: I pojdzi!

Привертає увагу неологізм «miluczka». Так автор перекладає латинське «amica», що як іменник означає «приятелька», а як прикметник - «мила». Автор вдається до повторів (Wstań!), до біблійних алюзій і цитат, очевидно, розраховуючи на паству, достатньою мірою обізнану зі Святим Письмом і з житієм великомучениці Катерини.

Проповідь на день пам'яті свт. Миколая

З цієї проповіді лишився тільки короткий уривок. Проповідник звертається до святителя Миколая Мир-Лікійського, улюбленого праведника середньовічних європейців (6 грудня – день пам'яті свт. Миколая). Його культ як покровителя скривджених і убогих, мандрівників і купців, а особливо – дітей найбільше шанувався серед інших святих. Очевидно, що, адресуючи йому звернені до Мойсея слова старозавітного мудреця, проповідник уже цим ставив святого на рівень найбільшого з пророків дохристиянської доби.

Проповідь на Різдво Христове

Уривок із цієї проповіді великий. У збереженій частині розвивається думка про рятівне значення приходу в світ Христа, убогого Царя Слави, для кожної людини. Прихід «Царя Спасителя», який рятує «від вічої смерті» і «від великих гріхів» відбудеться в день його народження.

Різдво інтерпретується як рух Божого Сина до людини. Це вимагає зустрічного руху людини – втечі від гріха, тобто втечі від загибелі душі.

Підсумовується виклад словами: «Otoć jesmy <słyszeli>, iż idzie <tobie krol praw>dziwy, bo nikomemu krzywdy nie uczynkał; idzie tobie krol <zbawiciel, i>żby ty s nim na wieki krolewał; idzie tobie krol ubogi, by ty <w ubostwie> nie sty<s>kował; idzie tobie krol śmierny, by ty nie bujał». Це відображає чотиричленний поділ, що відповідає чотирьом окресленням Царя Христа: „iustus” (простий, правдивий), „salvator” (Спаситель), „pauper” (бідняк, убогий), „mansuetus”(смирений).

Проповідь на свято Богоявлення

6 січня, в день Богоявлення, коли Східна Церква згадує хрещення Ісуса Христа в Йордані, Західна Церква вшановує трьох мудреців, які прийшли поклонитися Ісусу Христу. В Польщі це свято (Trzech Króli) відзначається особливо урочисто, в цей день влаштовуються пишні процесії на чолі з трьома відповідно вбраними персонажами, що уособлюють східних мудреців. Середньовічна традиція визнавала їх царями, астрологами, й надала їм імена Каспар, Мельхіор і Балтазар.

Уривок із проповіді на їхнє свято починається словами з Євангелія від Матвія: «Ubi est, qui natus est rex Iudeorum?» - «Де Цар юдейський, Який народився?» (Мт. 2:2). З цими словами мудреці звернулися до царя Ірода в Єрусалимі, куди прийшли слідом за провідною зорею, розшукуючи народженого Царя Юдейського. Вони вважали, що цар мав народитися в царському палаці. Але потім зоря вказала їм шлях до злиденної печери у Вифлеємі, де вони знайшли немовлятко Христа й піднесли йому дари: золото, ладан і миро.

В структурі проповіді про трьох мудреців послідовно втілюється модель потрійності. Проникливість мудреців має три наслідки:

«jich żądne krolewica dziewicą porożonego pytanie,
jich wierne księżycy pokojnego poznanie...
a jich rychłe <i szcz>odne krola mocnego odarowanie».

Христос як цар перевершує всіх земних царів: «iż <jeść miłościwiej>szy, iż jeść mocniejszy, iż jeść szczerzejszy». Відповідно до кожної з цих ознак проповідь мотивує дари, піднесені мудрецями, та їхні жести визнання: «złoto, kadzidło a mirrę <wzdać mu...> pośpieszyli, bo krol miłościwiejszy; przed nim pokłę<k>li, <bo krol mocniejszy>; dary jemu wz dali, bo krol szczerzejszy». Цей прийом потрійності впливає і на ритмічну організацію тексту. Вказується, що мудреці, «uźrzewszy gwiaz<dę, w drogę są> wstąpili, drogi są nie otłoczyli, w czym radzi Syna Bożego słuszali».

Так мотивований троїстістю персонажів та їхніх дарів (золото, ладан, миро) композиційний принцип закладається в риторичну програму проповіді.

Проповідь на Стрітення Господне

Невеликий уривок з проповіді на Стрітення Господне вводить нас в атмосферу свята, що вшановує зустріч новонародженого 40-денного Ісуса, якого Свята Родина принесла в Єрусалимський храм (віддячитись за первістка), із Симеоном Богоприємцем, який чекав цієї події 300 років, і який уособлює у даному випадку все людство. Свято Стрітення встановлене на підставі розповіді Євангелія від Луки про принесення Ісуса по завершенні днів

очищення Марії (після родів) до Єрусалимського храму для складання жертви – Марія і Йосип принесли двох голубенят (Лк. 2:22-24). Там Святу Родину зустрів праведний Симеон, який виголосив радісне привітання очікуваному Месії.

Словами з цього привітання починається збережений уривок: «<V>iderunt oculi mei salutare tuum», і тут же проповідник перекладає їх польською мовою: «Widziele, prawi, oczy moi <zbawienie twoje>, toczu syna twego».

Свентокшизькі проповіді є надзвичайно важливою пам'яткою для польської історії, літератури, теології, перекладознавства, яка свідчить про значне збагачення мови, стилістики, поезики, риторики у XIV ст..

Питання для самоперевірки:

1. Яким чином зберігся пам'ятник давньопольської літератури «Kazania świętokrzyskie»?
2. Коли були написані Проповіді Святого Хреста? Як дослідники уточнюють період створення рукопису?
3. Де, коли і ким пам'ятник був знайдений?
4. Назвіть риторичні фігури та тропи, використані в Проповідях?
5. Чому Проповіді мають двомовний вигляд?
6. Яка ангельська опіка над людством вшановується у Проповідях на день св.. Михаїла?
7. Як перекладено уривок із «Пісні пісень» у Проповідях ?
8. Чому проповідник звертається до св.. Михаїла, як до Мойсея?
9. Як інтерпретується Різдво у відношенні до віруючих у Проповіді на Різдво Христове?
10. Якими епітетами нагороджений Цар Христос у різдвяній Проповіді?
11. Як втілюється потрійність у Проповіді на свято Богоявлення (Wakacje Trzech Króli)?

4.3. Проповіді Станіслава. Kazania Stanisława

"Проповіді Станіслава" (Kazania Stanisława) — це набір проповідей, написаних у XV столітті польським ксьондзем Янушем Біщем, відомим як Станіслав з Щиля. Ці проповіді складаються з релігійних та моральних настанов, призначених для польського народу.

Станіслав з Щиля був католицьким священиком та релігійним мислителем, який активно діяв у польському середовищі. Він написав багато проповідей, у яких відображалися його релігійні погляди, мудрість та високі моральні цінності. "Проповіді Станіслава" були написані польською мовою, що було незвичайним, оскільки релігійні тексти того часу писались латиною.

У "Проповідях Станіслава" автор ставив перед собою за мету популяризувати християнську мораль і навчити людей праведному життю. Він надавав поради щодо вірності, милосердя, чесності, справедливості та інших

моральних цінностей християн. Він коментував Біблію та релігійні тексти, щоб пояснити їхнє значення і застосування у повсякденному житті.

Ці проповіді були широко читані та використовувалися багатьма священиками. Вони вплинули на розвиток польської мови.

Питання для самоперевірки:

1. Яке значення для польської культури мають Проповіді Станіслава?
2. Якою мовою написані Проповіді Станіслава?

РОЗДІЛ 5. ЖИТТЯ

Поряд із хроніками, велике значення для розвитку літератури та мистецтва середньовічної Польщі мають житія. Ці джерела вимагають вдумливого і обережного вивчення.

Житіє – жанр давньої літератури, розповідь про життя, страждання і благочестиві подвиги людей, залучених церквою до лику святих. У центрі житія – опис життя святого, піднесений образ стійкого захисника віри. Житіє походить від давньоримських мартирологів, які розповідали про християнських мучеників. Мартирологи, в свою чергу, склались під впливом Діян апостолів (п'ятої книги Нового Заповіту).

Мартиролог – список і розповіді про визнаних святих-мучеників, імена яких наводяться у календарному порядку відповідно до дат їх мученицького життя. У православній традиції використовується назва Святці.

Агіографія – (з грецьк. – описувати життя) – це наука, що вивчає життя.

В агіографічних пам'ятках Польщі вирізняємо три жанрово-видові форми: мартирологи, житія і «чудеса». Мартирологи не широко розповсюдились у Польщі, але житійна традиція є багатою. Вона налічує:

три житія св. Войцеха,
житіє п'яти братів-відлюдників,
три житія Оттона Бамберзького,
два житія краківського єпископа Станіслава,
житія Ядвіги, Анни, Саломеї, Яцека та інших.

Друга половина XVI і XVII ст. принесла новий злет у розвиток і вивчення агіографії, породжений контрреформацією та католицькими реформами у польських землях.

Якщо житія X – XV ст. багаті на події соціальної та економічної історії, а не тільки на події релігійної культури, то житія XVI – XVIII ст. передусім цікаві своєю релігійно-культурною функцією.

Серед них відомі «**Житія святих**», укладені Петром Скаргою, знаменитим польським ієзуїтом у 1579 р. під назвою “*Żywoty świętych Starego u Nowego Zakonu na każdy dzień przez cały rok*”, а також «**Польща – мати святих, або житія святих і благославених поляків і польок**» Флоріана Ярошевича (1766 р.). Ці житія стали дуже популярними в епоху Контрреформації та бароко не тільки в Польщі, але і в інших країнах.

5.1. Житіє святого Войцеха. *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita prior*

Житіє святого Войцеха (лат.«*Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita prior*») називають також «*Vita prior*» - «Перше житіє».

Авторство приписується Іоанові Канапаріусу (Ioannes Canaparius), ченцеві бенедиктинського монастиря святих Боніфація і Олексія на Авентині в Римі. Інша версія приписує його авторство Радзиму та Богуші – товаришам св. Войцеха. Деякі дослідники вважають житіє анонімним.

Основою сюжету є біографія святого, відома сучасникам. Войцех народився в чеському містечку Лібіце-над-Цидлиною близько 956 р. Він походив із княжої родини Славніковичів. Батько бачив свого сина лицарем, але під час важкої хвороби дав обіт присвятити його Богові. Духовну освіту та виховання Войцех здобув від архієпископа Адальберта Магдебурзького, ім'я якого відтак обрав для себе. Після смерті Адальберта повернувся до Праги й 982 р. став єпископом. Але радикалізм його християнських переконань, рішуче протистояння суспільним хворобам (рабству, багатоженству, прагненню до наживи) спричинили його конфлікт із пражанами. Тоді близько 988 р. Войцех залишив Прагу й подався до Риму. Там він прийняв чернечі обіти в монастирі свв. Олексія і Боніфация на Авентині. Але на вимогу чехів папа наказав йому повернутися до Праги. Там знову виник конфлікт, жертвами якого стали брати Войцеха. 995 р. він знов подався до Риму. Синод єпископів звинуватив його в свавільному залишенні єпархії. Але увійти до Праги, де йому загрожувала смерть, Войцех не міг. Тоді він вирушив на північ, доброзичливо прийнятий польським королем Болеславом I. Король дав у супровід 30 вояків, але Войцех відмовився від охорони.

Він почав проповідувати серед пруських язичників, десь поблизу нинішнього Ельблонгу. У Страсну П'ятницю, 23 квітня 997 р., його вбили: жрець-язичник відтяв голову, а народ підняв тіло на списи.

Король Болеслав I викупив тіло Войцеха на вагу золота й переніс його до Гнезна. 999 р. Войцех був канонізований папою Сильвестром II, а Гнезненська митрополія була названа на його честь.

Житіє з'явилося безпосередньо після смерті св. Войцеха між 998 і 1003 рр. Житіє складається з хронологічно впорядкованих фрагментів, котрі описують події з життя святого. Деякі з них виглядають як сюжетно автономні одиниці – наприклад, місіонерська подорож до Пруссії, мученицька смерть. Біографічний сюжет супроводжується повчальними коментарями, покликаними виявити в життєвому досвіді Войцеха взірці святості і чеснот. Герой – побожна людина, яка без вагань приймає смерть за віру. Сюжет життя традиційно включає низку надприродних явищ: пророчі видіння уві сні, чуда (наприклад, зцілення хворої дівчини).

Структура твору типова для житій. Починається з походження героя, його юнацьких років, потім описується його церковне служіння й завершує твір мученицька смерть. Під час навчання Войцех виявляє великі здібності й запал до молитви. Ставши єпископом, відзначається побожністю й щедрістю. Він умертвлює тіло, уникає пересичення, фізично працює, часто відвідує церкви, повчає грішників і наводить їх на праведний шлях. Пророчі сні й видіння допомагають йому приймати власні рішення. Вінцем побожного життя була мученицька смерть серед пруських поган, піднесено й драматично описана.

Разом із тим, у житії знаходить відображення емоційна вдача героя. Войцех – людина Середньовіччя. Він рішучий, не цурається насильства, втручається в суспільне життя з його інтригами та суперечками. Він іде на конфлікт із праською спільнотою, звинувачує її в непокірливості й виїздить

геть, відмовляючись від архиерейського служіння в Чехії. Він заявляє, що не хоче бути єпископом лише за привілеями.

Питання для самоперевірки:

1. Який жанр називаємо «житіє»?
2. Що таке «мартиролог»?
3. Яку науку називаємо «агіографія»?
4. Як змінюються житія у XVI – XVIII ст. у польській літературі?
5. Які польські автори створили популярні агіографічні збірки у XVI ст. та XVIII ст..?
6. Чому Войцех бере ім'я Адальберт?
7. Які варвари вбили Войцеха?
8. Якою є структура твору?
9. В чому виявилась нестримна вдача Войцеха як людини Середньовіччя?
10. Які якості притаманні Войцеху як святому?

5.2. Легенда святого Станіслава. *Legenda s. Stanislai*

Першим житійним твором, присвяченим святому Станіславу, була «Легенда св. Станіслава» («*Legenda s. Stanislai*» або «*Vita minor*»), написана монахом-бенедиктинцем Вінцентієм з Кельчі у 1253 чи 1254 р. Згодом цей самий автор написав розширену версію житія – «Житіє св. Станіслава» («*Vita s. Stanislai*» або «*Vita maior*»). «*Vita maior*» було створене у 1257-1261 роках на прохання церковних властей, після канонізації св. Станіслава (1253).

Вінцентій народився близько 1200 р. в селі Кельчі (пол. Kielcza, нім. Keltsch) неподалік Ополя у Верхній Сілезії. Близько 1237 р. став монахом у домініканському ордені. 1258-1260 рр. був пріором монастиря домініканців у Ратиборі (Сілезія). Помер після 1261 р. в Кракові.

Крім житійних творів, Вінцентій визнається гіпотетичним автором втраченої історичної хроніки, яка мала продовжувати хроніку Вінцентія Кадлубека.

Легенда складається з 35 розділів, що описують життя святого Станіслава та посмертне прославлення. Вона також містить посилання на історію Польщі (розділи 19-30), характеристику Болеслава Сміливого та опис конфлікту між королем та єпископом.

Образ Станіслава створений за моделлю ідеального єпископа XIII століття, тому біографія містить багато анахронізмів, напр. Станіслав навчається в закордонних університетах, які не існували в XI столітті, або називає посади, характерні для пізніших часів.

Чесноти святого представлені відповідно до ідеалів XIII ст.: єпископ мав надзвичайні чесноти, вів зразкове життя, залишався скромним. Він був суворим зі своїми підлеглими, але був справедливим та неупередженим, виявляв милосердя до грішників і бідних. Станіслав закликав до навернення короля

Болеслава, і коли це не подіяло, він уникнув його товариства. Він був вільний від тілесної пожадливості й жив у чистоті, прагнув матеріального блага Церкви.

Частина Легенди - розлога історія (розділи 11-18) про воскресіння Петра з Петравіна. Станіслав купив село у лицаря Петра. Після смерті Петра його брати вимагали повернення села. Суд зобов'язав Станіслава довести право власності. Свідки відмовилися підтримати суд, тому Станіслав попросив перенести судовий розгляд на три дні. За цей час він молився і постив. Коли прийшов час судового розгляду, він наказав викопати могилу, воскресив Петра, який підтвердив право власності, а потім Станіслав повернув його назад у могилу.

Опис короля Болеслава Сміливого, який конфліктував з єпископом, став приводом для опису історії Польщі. Болеслав Хоробрий та Казимир Відновитель були показані як ідеальні правителі. Спочатку Болеслав Сміливий також виявляв чесноти, рівні з предками: хоробрість та щедрість. Але його хоробрість межувала з особистою гордістю та необачністю, а щедрість - з пишністю. Згідно з Легендою, прямою причиною конфлікту між Болеславом та єпископом Станіславом була жорстокість короля щодо опозиційних підданців, яких захищав Станіслав. Перебіг подій був описаний відповідно до версії Хроніки Вінсентія Кадлубека. Болеслав наказав вбити і розчленувати тіло Станіслава. Єпископ втратив життя, але здобув моральну перемогу.

Рештки Станіслава, розкидані по полю, росли надприродним чином, і король був змушений покинути країну. У засланні він збожеволів і покінчив життя самогубством. Злочин короля став причиною падіння Польщі, руйнування країни та страждань населення.

Питання для самоперевірки:

1. Коли була створена Легенда святого Станіслава?
2. У чому полягав конфлікт між королем Болеславом Сміливим і єпископом Станіславом?
3. Які чесноти притаманні Станіславу?
4. Що вносить у Легенду сюжет про Петра з Петравіна?
5. Як король розправився зі Станіславом?
6. Як витлумачує злочин короля Легенда про Станіслава?

5.3. Житіє святого Станіслава. *Vita maior*

Житіє святого Станіслава (*Vita maior*) - друга, більш масштабна редакція Легенди про св. Станіслава (*Vita minor*), також написана Вінсентієм з Кельчі. Житіє розпочинає передмова, яка пояснює обставини його створення і містить типові запевнення в авторській скромності. Відповідно до інформації, що міститься у передмові, Житіє було створене з ініціативи єпископа Кракова Яна Прандоти. Дата створення Житія - 1257–1261 рр.

У передмові Вінсентій з Кельчі також окреслює тричастинний план твору: життя Станіслава; мученицька смерть; посмертна духовна перемога і

слава. Остання частина містить опис чудес св. Станіслава, канонізацію та перенесення мощів Станіслава у 1088 році. Передмову завершує піднесена промова «Похвала поляків».

Житіє не привносить нових елементів у біографію святого. Опис життя і чеснот збігається здебільшого з текстом Легенди св. Станіслава, але підхід до теми новий. Життя святого переплітається з історією Польщі та династії Пястів, тоді як посмертне торжество Станіслава стає оголошенням про об'єднання країни. Автором латинського *житія святого Станіслава* є домініканець Вінцентій з Кельчі (на Опольщині), відомий також як автор кількох пісень на честь святого єпископа, m.in гімну *Gaude, mater Polonia*. *Житіє* було написано в 1257-1261 роках на прохання церковної влади, після канонізації святого Станіслава (1253). Кульмінацією повісті є конфлікт між єпископом і королем Болеславом Сміливим, який закінчився мученицькою смертю святого Станіслава. Твір має тристоронню структуру, відповідно до умовності жанру: в ньому послідовно представлено життя святого, його мученицьку смерть та історію мощей і чудес на його гробі. У своїй праці Вінцентій із Кельчі висловив ідею, яка відіграла значну роль у формуванні польської державної свідомості: втрата польськими правителями королівської гідності та політичний розпад держави були, на його думку, наслідком злочину, вчиненого королем Болеславом; однак, як чудесним чином виросло рубане тіло святого Станіслава, так і завдяки його канонізації відбудеться возз'єднання Королівства Польського і повернення колишньої слави, символом чого є королівські відзнаки, що зберігаються у Вавельському соборі. Це пророцтво мало здійснитися через кілька десятиліть, під час правління короля Владислава Локетека.

Доля святого пов'язана насамперед із правлінням Болеслава Сміливого. Чинний єпископ явно протистоїть незаконному правителю, позбавленому позитивних якостей, які він мав у Легенді. У молодості правитель виявляв деякі зародки чеснот, але з віком він їх повністю втрачав, а вчинки правителя внаслідок надмірних амбіцій та жадібності приносили нещастя всій країні. Він виявляв виняткову жорстокість, що завершилася вбивством єпископа, розчленуванням його тіла та розсіянням по полях. За цей злочин Болеслав був покараний – засланням і втратою власного життя. Покарання торкнулося і всієї країни, яка, як і тіло святого, була розчленована і знищена завойовниками.

У Житії агіографічні лінії пов'язані з поточними політичними проблемами. Тіло єпископа стає символом батьківщини, тоді як чудодійне злиття членів святого – символом об'єднання Польщі під одним берлом. За словами Вінсентія, Краків є найважливішим центром країни. Це не тільки старша столиця, але місто, додатково ушляхетнене пов'язаною з ним фігурою св. Станіслава. Доля єпископа і короля вказує на те, що періоди пишності держави припадають на правління правителів, міцно пов'язаних з церквою. Також майбутнє об'єднання можливе лише за умови гармонійного співіснування світської та церковної влади.

На честь краківського єпископа Станіслава на основі фрагментів його Житій у XIII ст. створюється **цикл релігійних гімнів**.

Питання для самоперевірки:

1. Коли було написане Житіє святого Станіслава?
2. Яку концепцію кладе в основу Житія автор, на відміну від Легенди?
3. Яке ставлення виявляє автор до Болеслава Сміливого, вбивці Станіслава?
4. Яку помсту за свої вчинки отримує Болесоав Сміливий?
5. Яку символіку тіла святого Станіслава автор розповсюджує на долю Польщі?
6. Покровителем якого міста є святий Станіслав?

РОЗДІЛ 6. АПОКРИФИ

Давньопольські апокрифні твори – це майже виключно переклади, переробки та збірки латинських джерел. Небагато з них збереглося, головним чином, з кінця XV – початку XVI ст. Це переважно біографічні історії, що доповнюють деталями та коментують численні прогалини в євангельській історії про життя Христа та інших біблійних персонажів, особливо Марії та її матері, св. Анни.

6.1. Роздуми про життя Святої Родини «Rozmyślanie przemyskie...»

Найважливішим апокрифічним твором польського Середньовіччя є «Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa z rękopisu grecko-katol. kapituły przemyskiej» («Роздум про життя Господа Ісуса з рукопису греко-католицької капітули перемишлянської»), ймовірно, створений в середині XV століття та збережений в копії, зробленій на початку XVI століття. «Rozmyślanie przemyskie ...» – польськомовний твір про життя Ісуса та Марії. Обширний рукопис на 426 сторінках до кінця війни знаходився в бібліотеці греко-католицької капітули в Перемишлі (звідси і назва); нині зберігається у Національній бібліотеці у Варшаві. У ній відсутній початок і великий фрагмент закінчення з описом Страстей Христових.

Це вигадана «реконструкція» історії Святої Родини, в тому числі замовчувані в Євангеліях період дитинства Ісуса, детальні описи краси Марії та її Сина. «Rozmyślanie przemyskie» – це унікальна для Європи, талановита компіляція різних джерел (Євангелія, біблійних коментарів, апокрифів, теологічних трактатів, легенд), вражаюча мозаїка цитат, вміло складених анонімним ерудитом.

У збереженій версії історія починається з оголошення про народження Марії її батьками і зупиняється на сцені допиту Ісуса перед Пілатом. Останній переписувач написав замітку: «Tuć mało niedostało, a to poń albo karty jednej, a to przeto, iż tam też końca niemasz» та долучив до тексту дві молитви (Молитва до Божої Матері та Молитва до святої Анни).

Автор «Rozmyślania» використовував різноманітні канонічні джерела (Біблія, найчастіше Євангеліє від Матвія та Євангеліє від Іоана) та неканонічні: апокрифи Нового Завіту, писання Отців Церкви (головним чином Августина Аврелія, Іоана Золотоуста, Амвросія Медіоланського, святого Єроніма Стридонського), середньовічні історичні, агіографічні твори та багато інших. Очевидно, що автор «Rozmyślania» свідомо здійснював джерельний та стилістичний відбір матеріалів.

Мова пам'ятки характеризується багатством словникового запасу, синтаксичних структур; у «Rozmyślaniu» можна знайти обширні звернення до персонажів, теологічні аргументи, коментарі до перекладених фрагментів та пояснення біблійних реалій («jako mówimy po polsku»), протиставлення різних версій однієї події та навіть цілі проповіді. Цим «Rozmyślanie» яскраво вирізняється серед старопольських апокрифічних текстів. Призначення тексту – для індивідуального читання, медитації, проповідницького служіння.

Питання для самоперевірки:

1. Які твори ми називаємо апокрифами?
2. Яка апокрифічна інформація міститься в «Роздумі перемишлянському...»?
3. Назвіть кілька художніх особливостей «Роздуму...»

РОЗДІЛ 7. ГЕНЕАЛОГІЇ

Поряд із щорічниками, літописами, хроніками та житіями, у середньовічній польській писемності були розповсюджені так звані каталоги, або Генеалогії – твори, складені із списків предків роду, чи попередників на державній або церковній службі. Вони систематизувались у хронологічному порядку і містили детальну інформацію про життя і діяльність згаданих осіб. Справжнього розквіту практична генеалогія набула у середні віки, коли суспільні та політичні стосунки були тісно пов'язані з походженням, спадковими правами та шляхетністю роду.

У польській писемності нараховується біля 180 таких генеалогій, що є великою кількістю на відміну від інших слов'янських літератур. У XV ст. стають популярними генеалогії польських можновладців. Кожна династія, древній шляхетський рід, єпископство мали свої генеалогії, цей жанр не втрачав свого значення до кінця XVIII ст. Генеалогія включала історію роду, геральдику (шляхетські родові герби та їхню семіотику). Наприклад, польській історії та духовності прислужились роди Олесницьких гербу Дембно, Чорторійських гербу Погоня, Вишневецьких гербу Корибут, Потоцьких роду Пилява тощо. Абданк (ймовірно від нім. *Nab (unseren) Dank* — (ми) вдячні тобі) — герб, який використовувався, як родовий герб кількох польських, литовсько-білоруських, українських шляхетських родів за часів Королівства П'ястів (1025—1385), Королівства Ягеллонів, Речі Посполитої. Зокрема, був гербом гетьманів України Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького. Після Городельської унії 1413 року ряд гербів, в тому числі й Абданк, були закріплені за речниками литовсько-руської (української) шляхти, адже відбулось зрівняння прав шляхти католицького віровизнання Королівства Польського та шляхти Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського.

Сьогодні генеалогія допомагає встановити родоводи багатьох поляків, українців, литовців та латвійців. походження родів та окремих осіб, родинні зв'язки, історію сімей різного соціального походження. Відомості, які надає генеалогія, допомагають вивчати політичну історію, майнові, соціальні та правові стосунки, місце та роль певних родів та осіб у подіях окремих епох та країн. Генеалогічні данні сприяють дослідженню демографічних процесів та соціально-психологічних аспектів людських взаємин.

Питання для самоперевірки:

1. Що включає жанр генеалогії?
2. Якими генеалогіями пишається Польща?
3. Скільки генеалогій нараховується у поляків?
4. Для чого сьогодні використовується генеалогія?

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА:

1. Абрамович С., Кеба О., Стахнюк Н.. Історія польської літератури. Навчальний посібник. Цикл лекцій. Видавничий дім Дмитра Бураго. 2019. 620 с.
2. Nasilowska Anna. Historia literatury polskiej. – Wydawnictwo: Instytut Badań Literackich PAN, językoznawstwo, nauka o literaturze. 678 str.
3. Норман Дейвіс. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ.. П. Таращук. К.: вид-во Соломії Павличко «Основи». 2008. 1080 с.
4. Staropolska on line. Середньовіччя в літературі.
URL:http://staropolska.pl/sredniowiecze/sredniowiecze_009.html
5. Staropolska on line. Польське літературне Середньовіччя.
URL:<http://staropolska.pl/sredniowiecze/opracowania/Sztuka.html> sztuka średniowieczna w polsce
6. Staropolska on line. Галл Анонім.
URL:<http://staropolska.pl/sredniowiecze/hagiografia/Tempore.html>
7. Staropolska on line. Ян з Лудзіська.
URL:http://staropolska.pl/sredniowiecze/kazania_i_mowy/Jan_z_Ludziska.htm
8. Staropolska on line. Богородицькі пісні.
URL:http://staropolska.pl/sredniowiecze/modlitwy/Zdrowa_Maryja.html
9. URL:http://staropolska.pl/sredniowiecze/sredniowiecze_006_bogurodzica.htm
10. Staropolska on line. Діалог магістра Полікарпа зі смертю.
URL:http://staropolska.pl/sredniowiecze/poezja_swiecka/dialog_01.html
11. Staropolska on line. Перша пісня сандомирянина.
URL:http://staropolska.pl/sredniowiecze/poezja_swiecka/sandomierzanin.html
12. Staropolska on line. Вінцентій Кадлубек
URL:<http://staropolska.pl/sredniowiecze/dziejopisarstwo/Kadlubek.html>

Навчальне видання

Бедзир Н.П., Демчик М.І.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З ІСТОРІЇ ДАВНЬОПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

для бакалаврів філології за спеціалізацією 035.033
«Слов'янські мови та літератури (переклад включно),
перша – польська»

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 2,79. Зам. № 49. Наклад 100 прим.
Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18. E-mail: goverla-print@uzhnu.edu.ua

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції –
Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 року*

У навчально-методичному посібнику, створеному проф. Н. Бедзир і старшим викладачем М. Демчик, подано лекційний курс та практичні завдання, які висвітлюють період давньопольської літератури у контексті Історії польської літератури та Історії світової літератури. До кожної теми додаються питання для самостійної роботи з метою перевірки засвоєння матеріалу. Посібник включає тлумачний словник провідних жанрів польського Середньовіччя. Навчальний посібник адресований студентам вищих навчальних закладів III, IV рівня акредитації, які навчаються за філологічними спеціальностями.

УДК 821.09'01(438)(076)

Б-38